

Ontwikkelingen en verklaringen van politiek vertrouwen in Nederland, 1998-2010

Bachelorscriptie Sociologie

Wouter Schakel (3534642)

Patrick Koelewijn (3465276)

Begeleider: Zoltán Lippényi

22 juni 2012

Inleiding

Vertrouwen van burgers in politici en de overheid in het algemeen is van groot belang voor de samenleving. Het geeft niet alleen weer hoe politieke instituties tot dat moment hebben gefunctioneerd in de ogen van de bevolking, het bepaalt ook in welke mate zij hun bedoelde taken in de toekomst kunnen uitvoeren (Easton, 1975; Citrin & Muste, 1999; Newton, 2001).

Nederland was decennialang een uitzondering in internationaal perspectief wat betreft de ontwikkeling van politiek vertrouwen: waar het vertrouwen in de meeste andere Westerse landen sterk is afgenomen sinds de jaren '70, was er in Nederland een lichte stijging zichtbaar tussen 1973 en 2001 (Pharr, Putnam & Dalton, 2000; Dalton, 2005; Dogan, 2005; Van der Brug en van Praag, 2007). In het jaar 2001 begon het gerapporteerde vertrouwen echter in te storten, en inmiddels is het de dramatische daling waarin Nederland zich onderscheidt (Van der Brug en van Praag, 2007; Korsten en de Goede, 2007). Hoewel het politiek vertrouwen zich in de laatste jaren enigszins heeft hersteld, lijkt het oude niveau nog niet te zijn bereikt (Schmeets & Linssen, 2012).

De opvatting is wijdverbreid dat politiek vertrouwen belangrijk is voor het functioneren van de democratie, en dat een daling van vertrouwen dus zorgwekkend is (Hetherington, 2005; Easton, 1975; Newton, 2001; Marien en Hooghe, 2011). Een gebrek aan politiek vertrouwen kan leiden tot onverschilligheid en mogelijk tot vervreemding van het individu ten opzichte van de politiek, bijvoorbeeld doordat men ervaart dat heersende normen niet langer worden gehanteerd in politieke instituties (Finifter, 1970). Concreet gezien kan politiek wantrouwen directe electorale gevolgen hebben, met name wegblijven bij verkiezingen en steun voor populistische of extremistische partijen (Hooghe, Marien en Pauwels, 2011). Daarnaast heeft politiek wantrouwen een negatief effect op geïnstitutionaliseerde vormen van politieke participatie (zoals partijlidmaatschap) en het in acht nemen van de wet; aan de andere kant leidt een gebrek aan politiek vertrouwen tot meer deelname aan niet-geïnstitutionaliseerde vormen van participatie, zoals demonstraties en boycotts (Levi en Stoker, 2000; Kaase, 1999; Marien en Hooghe, 2011).

Er is in recente jaren veel onderzoek gedaan naar politiek vertrouwen en ook naar mogelijke verklaringen van de Nederlandse situatie. Deze studie draagt in de eerste plaats

bij aan de huidige kennis over het onderwerp door recente data van het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) tot 2010 te gebruiken. De ontwikkelingen in politiek vertrouwen zijn in de literatuur alleen tot 2006 onderzocht. Bovens en Wille (2006; 2008a) voorspellen een herstel in politiek vertrouwen tot het niveau voor 2001, terwijl Hendriks (2009) de daling ziet als een structurele en blijvende verandering. Met data uit 2010 kunnen wij dus een beeld geven van recente ontwikkelingen in politiek vertrouwen.

In de tweede plaats worden theoretische verklaringen van verschillen in politiek vertrouwen tussen individuen getoetst. Voorafgaand onderzoek naar politiek vertrouwen heeft deze theoretische verklaringen zelden empirisch getoetst. We dragen aan de literatuur bij door een aantal verklaringen in multivariate analyses te toetsen en vervolgens onze resultaten terug te koppelen naar de resultaten van de studies die door diverse auteurs in de afgelopen jaren zijn uitgevoerd. Zo trachten we een beter oordeel te geven van de validiteit van verschillende theoretische verklaringen.

In de derde plaats zal worden onderzocht hoe trends in politiek vertrouwen tussen 1998 en 2010 samenhangen met dezelfde theoretische factoren die daarvoor getoetst zijn. Ook hier geldt dat er veel mogelijke factoren zijn aangedragen als verklaring voor de ontwikkeling in politiek vertrouwen, hoewel er meestal geen empirische toetsing plaatsvindt. Dit zal in het huidige onderzoek wel gebeuren. Door algemene determinanten van politiek vertrouwen te combineren met verklaringen voor trends die hierin plaatsvinden, kan er beter inzicht worden verkregen in de processen die politiek vertrouwen beïnvloeden.

In dit artikel zullen de volgende onderzoeksvragen worden beantwoord:

Hoe heeft politiek vertrouwen zich ontwikkeld in Nederland tussen 1998 en 2010?

Welke individuele, sociale en institutionele factoren zijn in deze periode van invloed geweest op het niveau van politiek vertrouwen?

Welke van deze factoren vormen een verklaring voor ontwikkelingen in politiek vertrouwen tussen 1998 en 2010?

Deze onderzoeksvraag zal de basis zijn voor een aantal hypothesen die zullen worden getoetst aan de hand van data van het NKO. Dit is een enquête die sinds 1971 zowel voor

als na parlementsverkiezingen in Nederland wordt afgenomen en informatie geeft over een groot aantal onderwerpen met betrekking tot politiek.

Voordat er mogelijke verklaringen gegeven worden voor de daling van het politieke vertrouwen, is het van belang om politiek vertrouwen duidelijk te omschrijven. Vertrouwen, in algemene zin, kan worden omschreven als geloof in de goede bedoelingen van andere actoren, in het bijzonder wanneer hun acties niet kunnen worden beïnvloed (Dekker, 2006; Sztompka, 1999). In het geval van politiek vertrouwen richt dit oordeel zich op politieke instituties en volksvertegenwoordigers. Het begrip ‘politiek vertrouwen’ kan zodoende worden gedefinieerd als een breed oordeel over het politieke systeem, gebaseerd op de mate waarin politici en instituties in de ogen van burgers zullen handelen naar hun wensen en het algemeen belang (Miller en Listhaug, 1990; Hetherington 1998). Hierbij kan een onderscheid worden gemaakt tussen verschillende soorten actoren waarover men een oordeel kan vellen (Hooghe, Marien en Pauwels, 2011; Bovens en Wille, 2008b). Er is in de eerste plaats vertrouwen in specifieke politieke actoren; daarnaast is er vertrouwen in politieke instituties (de overheid, de regering en/of het parlement) en in de abstracte ideeën die aan het politieke stelsel ten grondslag liggen of horen te liggen.¹ In dit onderzoek zal, net als in veel andere studies, worden gekeken naar de tweede vorm, vertrouwen in politieke instituties, waarbij het hier gaat om de nationale overheid.²

De resultaten van dit onderzoek kunnen relevant zijn voor politici en politieke partijen. Zij kunnen meer informatie verkrijgen met betrekking tot recente ontwikkelingen in het vertrouwen van de burger in de politiek. Aan de hand van de bevindingen van dit onderzoek kunnen zij een beter antwoord formuleren op de vraag hoe politiek vertrouwen zich werkelijk heeft ontwikkeld in de afgelopen jaren. Verder kan dit onderzoek bijdragen aan de publieke discussie rondom het lage vertrouwen van mensen in de politiek, bijvoorbeeld doordat er meer inzicht wordt verkregen in de factoren die voor veel mensen tot een gevoel van wantrouwen hebben geleid.

Theorie

Er zijn in de literatuur een groot aantal factoren aangedragen als mogelijke verklaringen voor de variatie in politiek vertrouwen in het afgelopen decennium (cf. Korsten en de Goede, 2007; Bovens en Wille, 2008a; Hendriks, 2009).³ We zullen hieronder een overzicht geven van de mogelijke verklaringen die getoetst zullen worden en de bijbehorende hypothesen.

1. Ontevredenheid met regeringsbeleid

De eerste mogelijke determinant van politiek vertrouwen die in dit onderzoek zal worden getoetst is ontevredenheid met het beleid dat de huidige regering voert. De gedachte hierachter is dat men onvrede met de regering generaliseert naar bredere instituties als de Tweede Kamer en politieke partijen, wat zich uit in toenemend wantrouwen. Er is uiteraard een belangrijk verschil tussen een specifieke regering en politieke instituties, maar “het is erg waarschijnlijk dat veel respondenten geen duidelijk onderscheid maken tussen de overheid en de regering” (Bovens en Wille, 2008a: 288). Het mechanisme hierachter gaat daarom uit van een generalisatie van specifieke beleidsmaatregelen naar een algemeen oordeel over politieke instituties die men hier verantwoordelijk voor acht.

H1a: Hoe ontevredener men is met het huidige regeringsbeleid, hoe minder politiek vertrouwen men zal hebben.

Het is aannemelijk dat er verschillen zijn tussen burgers in de mate waarin ze onderscheid maken tussen regeringsbeleid en politieke instituties. Wij verwachten dat mensen die meer interesse hebben in politiek, beter geïnformeerd zijn over binnenlandse ontwikkelingen en meer kennis hebben over hoe politieke instituties functioneren. Hierdoor zijn de in de politiek meer geïnteresseerden beter in staat om foutieve generalisatie te voorkomen en ‘slecht’ beleid niet automatisch te koppelen aan het functioneren van instituties. Aldus wordt de volgende hypothese geformuleerd:

H1b: Het effect van ontevredenheid met de regering op politiek vertrouwen is groter voor mensen met weinig politieke interesse dan voor mensen met veel politieke interesse.

Naast algemene ontevredenheid met het beleid dat de huidige regering voert, zal er ook specifiek worden gekeken naar ontevredenheid over het economische beleid van de regering. Veranderende economische omstandigheden kunnen van invloed zijn op het geuite vertrouwen in de politiek, waarbij het zowel kan gaan om de economische situatie in de gehele samenleving, zoals de stand van de conjunctuur en inflatie (Bovens en Wille, 2008a), als om individuele economische omstandigheden, zoals werkloosheid (Schoon en Cheng, 2011).

In het algemeen geldt dat goede tijden het vertrouwen van burgers stimuleren, terwijl recessies het aantasten (Bovens en Wille, 2008a: 291; Korsten en de Goede, 2007). Ook hierbij is er sprake van een oordeel over specifieke sociaal-economische omstandigheden dat wordt gegeneraliseerd naar politieke instituties die men verantwoordelijk acht voor de stand van de economie, zelfs als deze niet daadwerkelijk verantwoordelijk zijn (McAllister, 1999).⁴

De reden dat deze verklaring onder het oordeel over regeringsbeleid valt, is dat er in deze studie specifiek zal worden gekeken naar de ervaren invloed van de regering op economische omstandigheden. Ten eerste is de manier waarop economische ontwikkelingen door het individu worden ervaren belangrijker dan objectieve omstandigheden als determinant van politiek vertrouwen (Crête, Pelletier & Couture, 2006: 7; Chanley, Rudolph and Rahn, 2000). Ten tweede is het waarschijnlijk dat het mechanisme van deze subjectieve omstandigheden naar politiek vertrouwen loopt via een oordeel over de economische prestaties van de huidige regering. Met andere woorden, voor zover de economie van invloed is op het geuite niveau van politiek vertrouwen zal dit terugkomen in een oordeel over de regering. Dit oordeel geldt zowel op het niveau van de economie als op het niveau van het huishouden. Hieruit volgen de onderstaande hypothesen:

H2a: Hoe positiever het oordeel is over de prestaties van de huidige regering op economisch gebied, hoe hoger het niveau van politiek vertrouwen zal zijn.

H2b: Hoe positiever het oordeel is over de invloed van de regering op de financiële situatie van het eigen huishouden, hoe hoger het niveau van politiek vertrouwen zal zijn.

2. Diplomademocratie

In recente jaren is er veel aandacht geweest voor de potentiële kloof tussen laag- en hoogopgeleiden in politieke participatie en vertegenwoordiging. Het meest prominent is het werk van Bovens en Wille (2010; 2011), die het fenomeen ‘diplomademocratie’ hebben genoemd. De these houdt in dat hoogopgeleiden zowel tijdens verkiezingen als daarbuiten meer participeren in de politiek, vaker actief zijn op het maatschappelijk middenveld en beter vertegenwoordigd zijn in het parlement dan laagopgeleiden. Het gevolg hiervan is dat laagopgeleiden zich tot op zekere hoogte “uitgesloten voelen van een zinvolle politieke en maatschappelijke participatie” (Bovens en Wille, 2011a: 102).

Eén van de mogelijke gevolgen van deze kloof is een verlies aan vertrouwen en een afkeer van de politiek onder laagopgeleiden, wat ook wel de disaffectiehypothese wordt genoemd (Bovens en Wille, 2011a: 101-102; Torcal & Montero, 2006). Bovens en Wille stellen concreet dat “laagopgeleide burgers (...) veel wantrouwiger tegenover de politiek en overheid staan dan hoogopgeleide burgers” (Bovens en Wille, 2011a: 103). De bijbehorende hypothese luidt als volgt:

H3: Laagopgeleide mensen hebben minder politiek vertrouwen dan hoogopgeleide mensen.

3. Postmaterialisme

Een invloedrijke verklaring onder academici van de daling in politiek vertrouwen die de afgelopen decennia in internationaal perspectief is waargenomen is dat een deel van de bevolking hogere verwachtingen van de politiek heeft gekregen (Crozier, Huntington & Watanuki, 1975; Pharr, Putnam & Dalton, 2000). Volgens deze verklaring is er een opkomst geweest van een postmaterialistische generatie die andere waarden en verwachtingen van de politiek heeft dan de generaties daarvoor (Inglehart & Rabier, 1986; Inglehart, 1997; Dalton, 2005). Het gaat hierbij om jonge, hoogopgeleide mensen die minder respect hebben voor hiërarchie en autoriteit, zich minder snel binden aan partijen binnen het traditionele links-rechts spectrum maar tegelijkertijd vaak politiek actief zijn (Middeldorp, 1992; Bovens en Wille, 2008a). Zij trekken de legitimiteit van processen binnen de parlementaire democratie in twijfel en zullen daarom ook sneller geneigd zijn om het vertrouwen in politieke instituties op te geven (Dalton, 2005).⁵

Naast de hogere eisen die postmaterialistische burgers stellen aan de politiek, zijn hun eisen onderling tevens heterogener geworden (Crozier, Huntington & Watanuki, 1975). Met andere woorden, er leven meer uiteenlopende wensen binnen de groep van postmaterialisten. Aangezien deze wensen onmogelijk allemaal bevredigd kunnen worden zullen ook hierdoor postmaterialisten sneller geneigd zijn om teleurgesteld te zijn in politieke instituties. Deze individualisering van voorkeuren draagt dus bij aan het negatieve effect van postmaterialisme op politiek vertrouwen. De volgende hypothese zal worden getoetst:

H4: Mensen met postmaterialistische waarden hebben minder politiek vertrouwen dan mensen zonder postmaterialistische waarden.

4. Sociaal kapitaal

Sociaal kapitaal kan bijdragen aan een hoog niveau van politiek vertrouwen in een samenleving. Eén van de uitkomsten die een hoog niveau van sociaal kapitaal teweeg zou kunnen brengen is stabiliteit in het politieke systeem en een toename in politiek vertrouwen (Putnam, 2000; Newton, 2001; Kaase, 1999; Schyns en Koop, 2010). Om Putnam te parafraseren: “zeg me hoeveel mensen in uw land naar de kerk gaan, lid zijn van sport- en andere vrijwillige verenigingen en betaald werken en ik zeg u hoe het staat met het politiek vertrouwen” (Korsten en de Goede, 2007: 12).

Sociaal kapitaal wordt hier gedefinieerd als de informatie, normen en het vertrouwen dat voortkomt uit de sociale netwerken die mensen onderhouden (Woolcock, 1998: 153; Coleman, 1988; Putnam, 1995). Het bestaat, met andere woorden, uit de immateriële hulpbronnen die ontstaan door sociale interacties en die bij kunnen dragen aan het oplossen van collectieve problemen (Brehm & Rahn, 1997). Sociaal kapitaal uit zich concreet in een sterke burgermaatschappij, bestaande uit “een hecht netwerk van vrijwillige associaties en burgerorganisaties,” zoals verenigingen, kerken en vakbonden (Newton, 2001: 201).

Er zijn meerdere mechanismen te bedenken van sociaal kapitaal naar politiek vertrouwen. Eén hiervan loopt via de associaties waar mensen deel van uitmaken: als het hierbij onder andere gaat om vakbonden en politieke partijen, zijn mensen meer betrokken bij de politiek en zullen instituties responsiever zijn op de wensen die onder

het volk leven (Uslaner, 1999; La Due Lake & Huckfeldt, 1998). In dat geval loopt de relatie dus via een politiek systeem dat beter functioneert. Dit geldt ook wanneer sociaal kapitaal bestaat uit normen die ervoor zorgen dat politici bijvoorbeeld geen misbruik maken van hun macht of achterkamerpolitiek bedrijven. Er kunnen echter ook niet-institutionele kanalen zijn van sociaal kapitaal naar politiek vertrouwen. Als men bijvoorbeeld geen deel uitmaakt van levendige sociale netwerken en weinig vertrouwen heeft in andere mensen, zou dit een algemeen gevoel van onvrede en cynisme teweeg kunnen brengen dat vervolgens wordt geprojecteerd op politieke instituties (Keele, 2007).

Er zal één hypothese worden geformuleerd om de theorie van sociaal kapitaal op micro-niveau te toetsen met betrekking tot politiek vertrouwen. Hierbij wordt gekeken naar de vrijwillige associaties waar iemand actief in is; dit is een belangrijke indicatie van sociaal kapitaal.⁶ Bij vrijwillige associaties kan het gaan om verenigingen, vakbonden en kerken of levensbeschouwelijke organisaties. Zodanig wordt de volgende hypothese geformuleerd:

H5: Hoe hoger het aantal vrijwillige associaties waar iemand actief in is, hoe hoger het niveau van politiek vertrouwen zal zijn.

5. Invloed van de media

Deze verklaring stelt dat de massamedia een bepalende rol spelen bij het vormen van politiek vertrouwen. De meeste burgers kunnen of willen hun informatie omtrent politieke ontwikkelingen niet uit primaire bronnen halen en vertrouwen dus op berichtgeving in televisie, kranten, radio en internet. Op deze manier kunnen de media van invloed zijn op politiek vertrouwen (Newton, 1999).

Mediagebruik kan zowel een negatief als positief effect hebben op politiek vertrouwen (Aarts & Semetko, 2003; Avery, 2009), maar de nadruk ligt in de literatuur op de negatieve effecten (Newton, 2006). De media zouden in dat geval een daling in politiek vertrouwen en een stijging in onverschilligheid en cynisme tot stand brengen, een fenomeen wat ook wel *mediamalaise* of *videomalaise* wordt genoemd (Robinson, 1976). Dit is onder andere het geval bij bijzonder kritische, vijandige journalistiek, onbeleefde berichtgeving en strategische verslaggeving (Bovens en Wille, 2008a; Adriaanse, van Praag & de Vreese, 2010). Het laatste houdt in dat de nadruk verschuift van inhoudelijke

informatie naar strategisch nieuws, naar zogenaamde *horse racing* journalistiek waarin politiek wordt geanalyseerd als een wedstrijd en waarin politici meer persoonlijk worden beoordeeld dan inhoudelijk. Verder zouden de media onevenredig veel aandacht besteden aan schandalen en fiasco's (Korsten en de Goede, 2007). De negatieve effecten van mediagebruik op politiek vertrouwen zijn groter bij televisie dan bij kranten (Adriaanse, van Praag & de Vreese, 2010; Mutz & Reeves, 2005).

Hiernaast kan mediagebruik echter ook leiden tot een toename in politiek vertrouwen, (Avery, 2009; De Vreese, 2004; 2005). Volgens deze opvatting zullen mensen met veel interesse en vertrouwen in de politiek de meeste aandacht besteden aan politiek nieuws en zodoende meer kennis opdoen over de politiek en de overheid. Dit leidt vervolgens tot een toename in politiek vertrouwen, zodat er ook wel wordt gesproken over een 'virtuoze cirkel' (Avery, 2009). Een logische implicatie van deze these is dat de positieve effecten van mediagebruik vooral gelden bij nieuws dat zich richt op inhoudelijke berichtgeving en minder of niet bij strategisch nieuws.

Er zullen in dit onderzoek een aantal hypothesen worden getoetst omtrent het verband tussen politiek vertrouwen en mediagebruik, waarbij zal worden gekeken naar televisie en kranten. Uit eerder onderzoek blijkt dat het genoemde onderscheid tussen substantief en strategisch nieuws in Nederland ruwweg overeenkomt met respectievelijk nieuws op de publieke omroep en nieuws op de commerciële zender (Aarts en Semetko, 2003; Korsten en de Goede, 2007). De volgende hypothesen kunnen dus worden geformuleerd:

H6a: Kijken naar nieuws op de publieke omroep heeft een positief effect op het niveau van politiek vertrouwen.

H6b: Kijken naar nieuws op commerciële televisiezenders heeft een negatief effect op het niveau van politiek vertrouwen.

Voor kranten geldt een vergelijkbaar onderscheid, in dit geval tussen 'kwaliteitskranten' (de Volkskrant, Trouw en NRC Handelsblad) en 'populaire kranten' (de Telegraaf en het Algemeen Dagblad) (Aarts en Semetko, 2003). Een belangrijk verschil tussen deze twee categorieën is dat de laatste veel meer op sensatie en amusement is gericht dan de eerste. Dit heeft in het algemeen een negatief effect op politiek vertrouwen (Newton, 2006), wat

niet los staat van strategische berichtgeving. Op basis hiervan worden twee aanvullende hypothesen geformuleerd:

H7a: Het lezen van kwaliteitskranten heeft een positief effect op het niveau van politiek vertrouwen.

H7b: Het lezen van populaire kranten heeft een negatief effect op het niveau van politiek vertrouwen.

Data en methoden

De hypothesen zullen worden getoetst aan de hand van het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO), een enquête die sinds 1970 bij elke parlementsverkiezing wordt afgenomen onder een willekeurige steekproef van Nederlandse staatsburgers. De dataverzameling valt uiteen in twee golven; dezelfde respondenten worden zowel voor als na de verkiezing benaderd. De respondenten zijn deels benaderd per telefoon, deels ‘face to face’ en daarnaast heeft een deel van de respondenten de vragenlijst zelf ingevuld en opgestuurd. In totaal zijn er 25442 respondenten die de vragenlijst hebben ingevuld sinds 1970, verdeeld over dertien verkiezingsjaren. In dit onderzoek zal echter alleen gebruik worden gemaakt van de data uit 1998, 2002, 2006 en 2010 (beide golven). In deze jaren zijn er data verzameld voor 9252 respondenten: 2101 in 1998, 1907 in 2002, 2623 in 2006 en 2621 in 2010.

De enquête is ook afgenomen in 2003, maar deze data zullen niet worden gebruikt. Dit komt ten eerste doordat er voor veel variabelen geen resultaten zijn verzameld in dit jaar, waardoor er veel ‘gaten’ in de data zitten. Ten tweede wijken een aantal variabelen die wel zijn vertegenwoordigd in de data van 2003 op een onwaarschijnlijke manier af van de andere jaren. Zo heeft meer dan de helft van de respondenten in dit jaar een HBO- of WO-diploma. Wellicht zijn beide factoren een gevolg van de uitzonderlijke omstandigheden waaronder de verkiezingen in 2003 werden gehouden. Hoe dan ook, met het oog op de validiteit van het onderzoek is het beter om dit jaar weg te laten.

Variabelen

De inhoud en constructie van de variabelen in dit onderzoek zal hieronder worden toegelicht.

Politiek vertrouwen. Er bestaat veel ambiguïteit in de literatuur over de operationalisering van politiek vertrouwen en de relatie met gerelateerde concepten als cynisme en tevredenheid met de manier waarop democratie werkt (Easton, 1965; Catterberg & Moreno, 2006; Schyns, Nuus & Dekker, 2004). In het NKO zijn twee concepten opgenomen die dicht bij politiek vertrouwen in de buurt liggen, politiek cynisme en externe politieke doelmatigheid (*efficacy*). De eerste meet in hoeverre mensen vervreemd zijn van de politiek, terwijl het tweede kijkt naar de mate waarin het politieke systeem responsief is in de ogen van burgers. Beide concepten zijn gemeten aan de hand van een aantal stellingen, waarbij respondenten aangeven in hoeverre zij het er mee eens zijn.

Een goed uitgangspunt is de operationalisering van Dalton (2005: 136), die voor Nederland vijf stellingen onder politiek vertrouwen schaaft. Drie hiervan vallen onder politiek cynisme en twee vallen onder externe doelmatigheid. Hier kan een zesde stelling aan toegevoegd worden, eveneens een onderdeel van externe doelmatigheid. Zodoende wordt politiek vertrouwen geconstrueerd aan de hand van de volgende zes stellingen:

- Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken.
- Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit.
- Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheden.
- Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik.
- De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.
- Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek.⁷

De eerste drie hiervan vormen de schaal voor politiek cynisme; de laatste twee zijn een onderdeel van externe politieke doelmatigheid. Voor de vijf stellingen van Dalton geldt een betrouwbaarheid van $\alpha=0,72$, wat acceptabel is. Dit stijgt naar 0,75 wanneer de zesde stelling wordt toegevoegd.

We hebben een factor-analyse uitgevoerd op de zes bovenstaande items die politiek vertrouwen vormen. Hieruit blijkt dat er maar één factor in de items onderscheiden kan worden.⁸ De variabele politiek vertrouwen zal in dit onderzoek dus worden geconstrueerd met de *factor loadings* van de zes items. Zodanig is politiek vertrouwen een

gestandaardiseerde variabele, waarbij een hoge score een hoog niveau van vertrouwen weergeeft.

Tevredenheid met regeringsbeleid. Een algemeen oordeel over het gevoerde regeringsbeleid in de afgelopen kabinetsperiode. Dit is gemeten aan de hand van de volgende vraag: “Kunt u met behulp van het toonblad aangeven hoe tevreden of ontevreden u in het algemeen bent met wat de regering in de afgelopen 4 jaar heeft gedaan?” De antwoordcategorieën vormen een vijfpuntsschaal, variërend van erg tevreden tot erg ontevreden.

Oordeel over het economische beleid van de regering. Dit oordeel wordt gemeten aan de hand van de volgende vraag: “Denkt u dat de economische toestand door het gevoerde regeringsbeleid gunstig, ongunstig, of niet gunstig maar ook niet ongunstig is beïnvloed?” De drie antwoordcategorieën zijn, niet geheel verrassend, gunstig, ongunstig en niet gunstig maar ook niet ongunstig.

Oordeel over het effect van de regering op de eigen financiële situatie. Een vergelijkbaar item, waarbij de volgende vraag wordt gesteld: “Denkt u dat uw persoonlijke financiële situatie door het gevoerde regeringsbeleid gunstig, ongunstig, of niet gunstig maar ook niet ongunstig is beïnvloed?” Ook hier zijn er drie mogelijke antwoorden: gunstig, ongunstig en niet gunstig maar ook niet ongunstig.

Opleidingsniveau. Het opleidingsniveau van de respondent, gemeten in vijf niveaus:

- Lager onderwijs
- (Lager) beroepsonderwijs
- Middelbaar onderwijs
- Middelbaar beroepsonderwijs, hogere middelbare school
- Hoger beroepsonderwijs, universiteit⁹

Postmaterialisme. Dit concept is gemeten door respondenten vier doelen voor te leggen die men na kan streven: de orde handhaven, inflatie bestrijden, meer inbreng in de politiek en vrijheid van meningsuiting. Respondenten geven aan in welke volgorde zij deze zaken wenselijk vinden. De eerste twee hiervan zijn materialistische prioriteiten, terwijl de laatste twee postmaterialistisch zijn. Deze vraag komt ook terug in de World Values Survey (Inglehart et al., 2004). De schaal voor postmaterialisme is geconstrueerd door de materialistische prioriteiten de score één te geven en de postmaterialistische nul.

Vervolgens is de score op de vier variabelen (één of nul) vermenigvuldigd met de prioriteit (van één tot en met vier), waarna deze vier waarden bij elkaar zijn opgeteld. Op deze manier heeft elke respondent een score die kan variëren van drie tot zeven, wat is aangepast naar één tot vijf. Hoe hoger de score, hoe meer mensen waarde hechten aan postmaterialistische ideeën.

De variabele postmaterialisme is niet gemeten in 2006 en 2010. Om deze reden zal het aandeel van jonge, hoogopgeleide mensen in de steekproef worden gebruikt bij het beantwoorden van de trendvraag als benadering van postmaterialisme, gebaseerd op de eerdere bevinding dat postmaterialistische waarden vooral leven onder deze groep (Inglehart, 1997).¹⁰ Dit wordt bevestigd in deze data; de interactiecoëfficiënt tussen leeftijd en opleiding heeft een correlatie van $r=0,10$ ($p<0,001$) met postmaterialisme, en vooral opleiding heeft een duidelijk verband met postmaterialisme ($r=0,20$; $p<0,001$).

Lidmaatschap van vrijwillige associaties. Deze variabele is geconstrueerd uit acht items. Zes hiervan meten of de respondent lid is van verschillende soorten verenigingen, waarbij het gaat om beroepsorganisaties, buurtverenigingen, sportverenigingen, milieu-organisaties, organisaties omtrent de derde wereld, mensenrechten of vrede en overige verenigingen (waar ook muziekverenigingen onder vallen, die in 2010 voor het eerst in de antwoordmogelijkheden zijn opgenomen). Het zevende item meet of de respondent lid is van een vakbond en ten slotte is er een item dat meet hoe vaak de respondent religieuze bijeenkomsten bijwoont.

De variabele is geconstrueerd door drie dummy-variabelen van deze items te maken en de waarden daarna op te tellen. Respondenten krijgen de waarde 1 wanneer zij lid zijn van één of meerdere van de genoemde verenigingen. Zij krijgen daarnaast een 1 wanneer zij lid zijn van een vakbond en in de derde plaats wanneer zij minstens een aantal keer per jaar naar de kerk gaan.¹¹ Vervolgens worden deze drie dummy-variabelen bij elkaar opgeteld. Lidmaatschap van vrijwillige associaties varieert dus van nul tot drie, waarbij drie aangeeft dat respondenten lid zijn van alle soorten associaties die in deze studie worden onderzocht.

Mediagebruik: kijken naar nieuws op de publieke omroep of op een commerciële zender. Deze twee variabelen zijn gemeten aan de hand van items die aan respondenten

vragen hoe veel dagen zij per week respectievelijk naar het NOS-journaal en het RTL4-journaal kijken.

Mediagebruik: het lezen van populaire kranten. Een dummy-variabele die meet of mensen één of meerdere van de populaire kranten lezen, waarbij het gaat om het Algemeen Dagblad, de Telegraaf, de Metro en de Spits. Deze variabele is niet gemeten in het jaar 1998.

Mediagebruik: het lezen van kwaliteitskranten. Een dummy-variabele die meet of mensen één of meerdere van de kwaliteitskranten lezen, waarbij het gaat om de Volkskrant, het NRC Handelsblad en Trouw.

Controlevariabelen. Er zullen in dit onderzoek drie controlevariabelen worden gebruikt: geslacht, leeftijd en inkomen. Deze variabelen zijn naar verwachting alle drie gerelateerd aan politiek vertrouwen; bovendien kunnen zij de mechanismen van één of meerdere onafhankelijke variabelen beïnvloeden.

Er bestaan duidelijke genderverschillen in politiek vertrouwen, hoewel de empirische bevindingen enigszins inconsistent zijn (Schoon & Cheng, 2011). Sommige studies vinden dat vrouwen meer vertrouwen hebben dan mannen (Glaeser et al., 2000; Schoon & Cheng, 2011), terwijl andere het omgekeerde concluderen (Leigh, 2006). Er lijkt echter meer bewijs te zijn voor de stelling dat vrouwen minder politiek vertrouwen hebben dan mannen (Coffé & Bolzendahl, 2010; Marien, 2008).¹² Geslacht is daarnaast onder andere gerelateerd aan postmaterialisme, wat de reden is om dit als controlevariabele in de analyse op te nemen. Internationaal onderzoek suggereert dat vrouwen in de afgelopen jaren vaker postmaterialistische waarden aan zijn gaan hangen dan mannen (Inglehart & Norris, 2000; Hayes & McAllister, 2000). Dit zou de relatie tussen postmaterialisme en politiek vertrouwen kunnen vertroebelen.

In de tweede plaats heeft leeftijd een effect op politiek vertrouwen (Schoon & Cheng, 2011; Citrin et al., 1975). Voor veel Westerse democratieën geldt dat politiek vertrouwen lager ligt voor jongere cohorten, waarbij vertrouwen toeneemt naarmate mensen ouder worden (Dalton, 2005; Dogan, 2005). Ook voor leeftijd geldt dat er een duidelijke relatie is met postmaterialisme: postmaterialistische waarden leven vooral onder jongere generaties (Inglehart, 1997; Dalton, 2005).¹³ Daarnaast is er een verband tussen leeftijd

en opleiding, aangezien jonge generaties in Nederland hoger opgeleid zijn dan oudere (CBS Statline, 2012b).

Ten slotte zal ook inkomen in het model worden opgenomen. Een hoger inkomen leidt in het algemeen tot meer politiek vertrouwen, eventueel als onderdeel van het concept sociaal-economische status (Catterberg & Moreno, 2006; Schoon & Cheng, 2011; Citrin et al., 1975). Daarnaast is er uiteraard een sterke positieve correlatie tussen inkomen en opleiding, waardoor het zinvol is om hiervoor te controleren. In dit onderzoek wordt het inkomen van het huishouden na belastingen gebruikt, niet gecorrigeerd voor grootte van het huishouden. Inkomen is in het NKO gemeten als een ordinale variabele met twaalf categorieën van laag naar hoog. In 2010, evenals in 2006, waren er twintig mogelijke antwoordcategorieën, die zijn toegeschreven aan de twaalf categorieën van eerdere jaren zoals is aangegeven in Todosijević, Aarts en van der Kaap (2010: 240).

In tabel 1 zijn een aantal beschrijvende statistieken weergegeven voor de variabelen die in dit onderzoek zullen worden gebruikt, gescheiden naar jaar (met uitzondering van nominale variabelen).¹⁴ De variabelen staan in dezelfde volgorde als de bijbehorende verklaringen en als hierboven besproken.

Tabel 1. Beschrijvende statistieken voor een aantal variabelen, 1998-2010

<i>Variabele</i>	<i>Gem.</i>	<i>Std.</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>N</i>	<i>Missend</i>
Politiek vertrouwen, 1998	0,11	0,98	-2,42	2,09	1629	472
Politiek vertrouwen, 2002	-0,08	1,02	-2,42	2,45	1336	571
Politiek vertrouwen, 2006	-0,03	0,97	-2,42	2,45	2011	612
Politiek vertrouwen, 2010	-0,01	1,04	-2,42	2,45	2034	597
Tevredenheid regeringsbeleid, 1998	2,68	0,75	1	5	2067	34
Tevredenheid regeringsbeleid, 2002	2,90	0,82	1	5	1896	11
Tevredenheid regeringsbeleid, 2006	3,03	0,91	1	5	2591	32
Tevredenheid regeringsbeleid, 2010	3,13	0,84	1	5	2583	38
Oordeel economisch beleid, 1998	1,48	0,64	1	3	2016	85
Oordeel economisch beleid, 2002	1,58	0,68	1	3	1864	43
Oordeel economisch beleid, 2006	1,77	0,78	1	3	2541	82
Oordeel economisch beleid, 2010	2,15	0,74	1	3	2486	135
Effect regering op financiën, 1998	1,96	0,71	1	3	2062	39
Effect regering op financiën, 2002	1,84	0,72	1	3	1876	31
Effect regering op financiën, 2006	2,36	0,66	1	3	2551	72
Effect regering op financiën, 2010	2,25	0,61	1	3	2551	70

Opleidingsniveau, 1998	3,22	1,38	1	5	2098	3
Opleidingsniveau, 2002	3,87	1,34	1	5	1904	3
Opleidingsniveau, 2006	3,62	1,21	1	5	2435	188
Opleidingsniveau, 2010	3,69	1,24	1	5	2440	181
Postmaterialisme, 1998	2,95	1,33	1	5	1709	392
Postmaterialisme, 2002	2,90	1,24	1	5	1537	370
Postmaterialisme, 2006	-	-	-	-	0	2623
Postmaterialisme, 2010	-	-	-	-	0	2621
Lidmaatschap van associaties, 1998	1,37	0,81	0	3	1810	291
Lidmaatschap van associaties, 2002	1,55	0,74	0	3	1573	334
Lidmaatschap van associaties, 2006	1,30	0,75	0	3	2356	267
Lidmaatschap van associaties, 2010	1,22	0,75	0	3	2144	477
Nieuws op publieke omroep, 1998	1,76	1,09	1	5	2101	0
Nieuws op publieke omroep, 2002	1,49	0,93	1	5	1906	1
Nieuws op publieke omroep, 2006	1,77	1,11	1	4	2622	1
Nieuws op publieke omroep, 2010	1,81	1,12	1	4	2618	3
Nieuws commerciële zender, 1998	2,50	1,22	1	4	2074	27
Nieuws commerciële zender, 2002	2,44	1,20	1	4	1871	36
Nieuws commerciële zender, 2006	2,47	1,25	1	4	2612	11
Nieuws commerciële zender, 2010	2,49	1,28	1	4	2615	6
Lezen van kwaliteitskranten, 1998	0,19	0,44	0	3	2075	26
Lezen van kwaliteitskranten, 2002	0,28	0,51	0	3	1818	89
Lezen van kwaliteitskranten, 2006	0,22	0,43	0	3	2623	644
Lezen van kwaliteitskranten, 2010	0,20	0,40	0	3	2621	631
Lezen van populaire kranten, 1998	-	-	-	-	0	2101
Lezen van populaire kranten, 2002	0,35	0,60	0	4	1818	89
Lezen van populaire kranten, 2006	0,63	0,80	0	4	1979	644
Lezen van populaire kranten, 2010	0,60	0,78	0	4	1990	631
Leeftijd, 1998	44,53	16,61	17	90	2100	1
Leeftijd, 2002	49,21	16,03	18	97	1907	0
Leeftijd, 2006	47,68	16,96	18	95	2623	0
Leeftijd, 2010	48,57	17,06	20	85	2621	0
Inkomen huishouden, 1998	8,01	3,27	1	12	1876	225
Inkomen huishouden, 2002	6,84	2,71	1	12	1662	245
Inkomen huishouden, 2006	7,18	2,99	1	12	2605	18
Inkomen huishouden, 2010	7,10	3,01	1	12	2617	4

Methoden

De analyses zullen in drie delen worden uitgevoerd. Om de eerste onderzoeksvraag te beantwoorden over veranderingen in politiek vertrouwen, zal er worden gekeken naar ontwikkelingen in politiek vertrouwen en de afzonderlijke items die de schaal voor politiek vertrouwen vormen tussen 1998 en 2010, wat zal worden gevisualiseerd in enkele grafieken. Door middel van onafhankelijke t-toetsen kan worden onderzocht of de veranderingen tussen twee perioden significant zijn.

Ter beantwoording van de tweede onderzoeksvraag zullen de hypothesen worden getoetst aan de hand van een multivariate regressie-analyse, die afzonderlijk voor elk jaar wordt uitgevoerd. Per jaar worden er twee modellen gepresenteerd: één met alleen de controlevariabelen en één met zowel de controlevariabelen als de onafhankelijke variabelen. Er zitten kleine verschillen tussen de verschillende jaren; postmaterialisme is niet gemeten in 2006 en 2010 en het lezen van populaire kranten niet in 1998, dus voor deze jaren worden de variabelen uit het model gelaten. Vervolgens kan er worden gekeken welke variabelen een significant effect op politiek vertrouwen hebben bij $\alpha=0,05$ en het sterkere niveau van $\alpha=0,01$. Wanneer dit niet zo is, kunnen er eventueel relevante variabelen uit het model worden verwijderd om te onderzoeken of dit hier verandering in brengt.

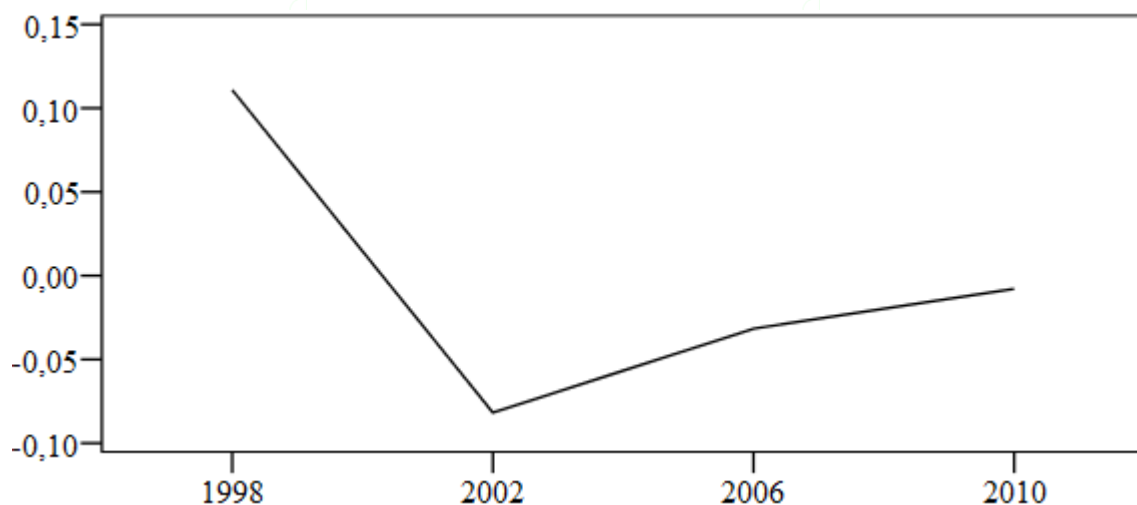
Ten slotte zal de ontwikkeling in de onafhankelijke variabelen samen met politiek vertrouwen worden gepresenteerd om de derde onderzoeksvraag te beantwoorden. Wegens het feit dat er naar een relatief klein aantal jaren wordt gekeken kunnen er geen goede statistische toetsen worden uitgevoerd om te onderzoeken welke variabelen een significante invloed hebben op trends in politiek vertrouwen. In plaats hiervan worden de ontwikkelingen tussen 1998 en 2010 grafisch weergegeven, waarbij zichtbaar wordt welke variabelen zich op een vergelijkbare manier ontwikkelen aan politiek vertrouwen. Dit is geen statistisch robuuste methode, maar het geeft wel een goede indicatie van de factoren die hier van invloed zijn.

Resultaten

De ontwikkeling van politiek vertrouwen tussen 1998 en 2010 is weergegeven in figuur 1. Het is onmiddellijk duidelijk dat er een afname is geweest in politiek vertrouwen

tussen 1998 en 2002, wat een bevestiging vormt van eerder onderzoek (cf. Bovens en Wille, 2008a; Van der Brug en van Praag, 2007). Deze afname is ruim significant ($t=5,22$; $df=2794$; $p<0,001$). In de daaropvolgende periode is er een stijging weer te nemen in vertrouwen, hoewel het niveau in 2006 niet significant hoger is dan in 2002 ($t=-1,42$; $df=2741$; $p=0,155$).

Het meest interessante deel van figuur 1 is de verandering tussen 2006 en 2010. In deze periode neemt politiek vertrouwen toe, hoewel deze stijging afvlakt ten opzichte van de voorgaande periode en niet significant is ($t=-0,76$; $df=4042$; $p=0,445$). De totale stijging tussen 2002 en 2010 is wel significant ($t=-2,06$; $df=3367$; $p=0,040$). Over de gehele periode 1998-2010 is er een significante daling geweest in politiek vertrouwen ($t=3,57$; $df=3660$; $p<0,001$).

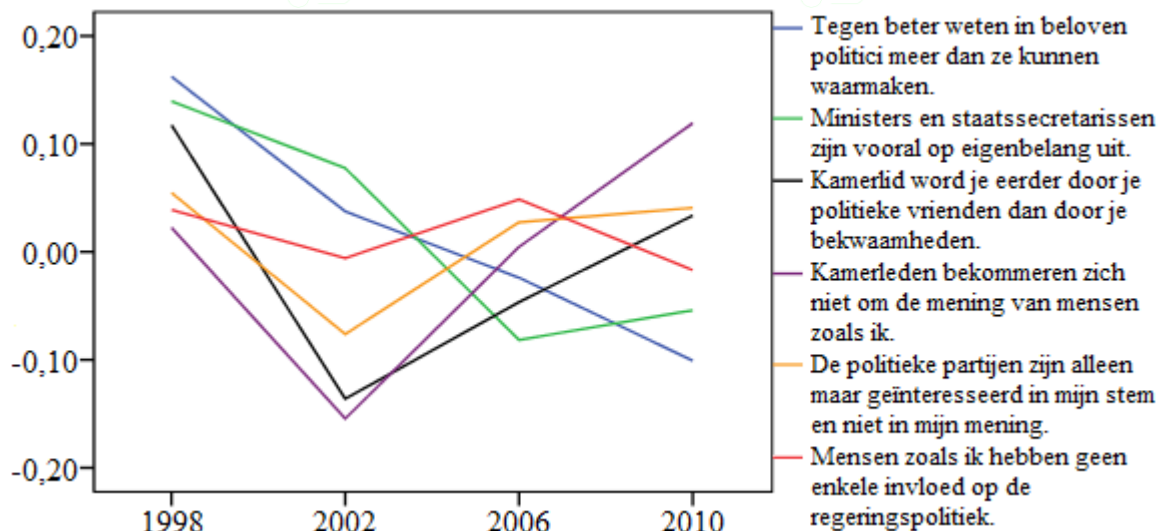
Figuur 1. Ontwikkeling van politiek vertrouwen in Nederland, 1998-2010

Om dit resultaat verder te illustreren, en om te onderzoeken hoe robuust het is (hoe zeer het wordt beïnvloed door afzonderlijke items), is in figuur 2 de ontwikkeling in de zes items van politiek vertrouwen tussen 1998 en 2010 weergegeven. De weergegeven scores zijn gestandaardiseerde waarden.

Tussen 1998 en 2002 dalen alle items naar een lager niveau. In de daaropvolgende periode is er voor vier items een stijging zichtbaar en voor twee een daling. De verandering is voor alle zes items significant, met uitzondering van de onderste stelling ('Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek'). In de meest

recente periode geldt weer dat vier items stijgen, terwijl er twee dalen. Nu zijn er twee stellingen waarvoor de verandering insignificant is ('Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit' en 'De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening').

Deze bevindingen laten zien dat de resultaten vrij uniform zijn en dat de ontwikkeling in figuur 1 niet drastisch was veranderd als de schaal voor politiek vertrouwen anders was geconstrueerd. Dit geldt echter duidelijker voor de periode 1998-2002 dan voor de daaropvolgende jaren. Een tweede kanttekening is dat de conclusies wel degelijk anders waren geweest als politiek vertrouwen alleen uit politiek cynisme of externe doelvaardigheid had bestaan. Zo blijft politiek cynisme dalen tussen 2002 en 2006 (met andere woorden, er is een verdere toename in cynisme) en stijgt externe doelvaardigheid zo sterk na 2002 dat het in 2010 is hersteld tot een hoger niveau dan in 1998.¹⁵

Figuur 2. Ontwikkeling in afzonderlijke items van politiek vertrouwen, 1998-2010

Na de algemene ontwikkeling in politiek vertrouwen zal nu in worden gegaan op de geformuleerde hypothesen. De resultaten van de lineaire regressie-analyse zijn gepresenteerd in tabel 2. De weergegeven scores zijn de regressie-coëfficiënten, met de standaardfouten tussen haakjes.

De verklaarde variantie in het volledige model varieert van 22% tot 29%, waarbij 6% tot 10% wordt verklaard door de controlevariabelen. Voor deze controlevariabelen geldt dat vooral leeftijd een duidelijk effect heeft op politiek vertrouwen, waarbij de richting

verrassend is: jonge mensen hebben significant meer politiek vertrouwen dan ouderen. Voor alle jaren geldt een correlatie van $r=-0,25$ ($p<0,001$) tussen leeftijd en politiek vertrouwen. Daarnaast is de coëfficiënt voor inkomen in de meeste jaren significant in het model met alleen de controlevariabelen, en ook in het complete model voor de jaren 2006 en 2010. Geslacht heeft geen significant effect op politiek vertrouwen wanneer alleen naar de controlevariabelen wordt gekeken, maar dit is opvallend genoeg wel zo voor alle jaren in het complete model. De positieve coëfficiënten geven aan dat vrouwen meer politiek vertrouwen hebben dan mannen.

De eerste hypothese was dat ontevredenheid met regeringsbeleid een negatief effect heeft op politiek vertrouwen. Deze hypothese wordt bevestigd voor drie van de vier jaren. Mensen die aangeven zeer tevreden te zijn met de huidige regering scoren in dat jaar gemiddeld 0,48 op politiek vertrouwen, een gestandaardiseerde variabele die ruwweg varieert van -2,40 tot 2,40. Mensen die zeer ontevreden zijn over de huidige regering scoren daarentegen -0,92, wat beduidend lager is ($t=9,14$; $p<0,001$). Wanneer opleiding en leeftijd uit het model wordt verwijderd, wordt het effect in 2002 ook net significant ($t=-1,96$; $p=0,0497$).

Daarnaast was de voorspelling dat het effect van ontevredenheid over regeringsbeleid groter zou zijn voor mensen met weinig politieke interesse dan voor mensen met veel politieke interesse. Deze hypothese wordt getoetst door een interactiecoëfficiënt tussen politieke interesse en politiek vertrouwen in het model op te nemen. De coëfficiënt is in geen van de jaren significant, dus deze hypothese kan worden beschouwd als niet bevestigd.

De tweede hypothese, die gaat over het effect van economische omstandigheden op politiek vertrouwen, valt uiteen in twee delen: de invloed van de regering op de Nederlandse economie en op de eigen financiële situatie. Beide variabelen zijn significant in drie van de vier jaren, hoewel het oordeel over de invloed van de regering op de gehele economie een iets sterker effect heeft. Mensen die deze invloed positief beoordelen scoren gemiddeld 0,21 op politiek vertrouwen, tegenover -0,45 voor mensen die het negatief beoordelen ($t=20,10$; $p<0,001$). Dit verschil is kleiner voor het effect van de regering op de eigen financiële situatie, waarbij de groepen respectievelijk 0,14 en -0,29 scoren. Ook hier is het verschil echter ruim significant ($t=12,45$; $p<0,001$).

Tabel 2. Multivariate regressie-analyse van politiek vertrouwen, 1998-2010

	1998	1998	2002	2002	2006	2006	2010	2010
Geslacht	0,014 (0,048)	0,099* (0,049)	0,066 (0,058)	0,135* (0,058)	0,059 (0,041)	0,130** (0,046)	0,010 (0,044)	0,154** (0,049)
Leeftijd	-0,016** (0,002)	-0,015** (0,002)	-0,013** (0,002)	-0,012** (0,002)	-0,014** (0,001)	-0,017** (0,002)	-0,012** (0,001)	-0,015** (0,002)
Inkomen	0,047** (0,008)	0,010 (0,08)	0,048** (0,011)	0,013 (0,012)	0,049** (0,007)	0,017* (0,008)	0,051** (0,008)	0,019* (0,009)
Tevredenheid met regeringsbeleid	-	-0,236** (0,061)	-	-0,127 (0,086)	-	-0,211** (0,059)	-	-0,242** (0,061)
Politieke interesse	-	0,122 (0,081)	-	0,196* (0,094)	-	-0,022 (0,071)	-	0,079 (0,081)
Interactiefactor pol. interesse/tevr. regering	-	-0,029 (0,029)	-	-0,045 (0,031)	-	0,032 (0,023)	-	0,001 (0,025)
Oordeel economisch beleid	-	-0,179** (0,042)	-	-0,071 (0,048)	-	-0,129** (0,036)	-	-0,166** (0,036)
Effect overheid op eigen financiën	-	-0,040 (0,035)	-	-0,105* (0,042)	-	-0,082* (0,037)	-	-0,095* (0,042)
Opleiding	-	0,084** (0,021)	-	0,055* (0,025)	-	0,102** (0,022)	-	0,151** (0,024)
Postmaterialisme (score)	-	0,029 (0,019)	-	0,079** (0,024)	-	-	-	-
Aantal vrijwillige associaties (lid)	-	0,051 (0,030)	-	0,166** (0,039)	-	0,085** (0,032)	-	0,086** (0,033)
Nieuws op publ. omroep (kijkfreq.)	-	0,045 (0,025)	-	0,011 (0,038)	-	0,042 (0,023)	-	0,023 (0,025)
Nieuws op comm. zender (kijkfreq.)	-	-0,032 (0,020)	-	-0,061* (0,024)	-	-0,068** (0,019)	-	-0,057** (0,019)
Lezen van kwaliteitskranten	-	0,159** (0,055)	-	0,087 (0,058)	-	0,106* (0,047)	-	0,178** (0,055)
Lezen van populaire kranten	-	-	-	-0,089 (0,050)	-	-0,037 (0,030)	-	-0,061 (0,033)
(Constant)	0,436** (0,128)	0,984** (0,244)	0,152 (0,168)	-0,058 (0,343)	0,196 (0,105)	0,824** (0,247)	0,195 (0,119)	0,759** (0,290)
R ²	0,102	0,249	0,062	0,193	0,089	0,223	0,075	0,285
df	1490	1334	1187	1061	1996	1367	2030	1358

* Coëfficiënt is significant bij $\alpha=0,05$; ** Coëfficiënt is significant bij $\alpha=0,01$.

Hypothese 3 ging over het effect van opleiding op politiek vertrouwen. Voor alle jaren geldt dat laagopgeleiden minder politiek vertrouwen hebben dan hoogopgeleiden, in overeenstemming met de theorie. Mensen die alleen lager onderwijs hebben gevolgd scoren gemiddeld -0,58 op politiek vertrouwen, tegenover 0,29 voor mensen een HBO- of WO-diploma ($t=17,62$; $p<0,001$).

De vierde hypothese was dat mensen met postmaterialistische waarden minder politiek vertrouwen hebben dan de rest van de bevolking. Deze hypothese kan alleen worden getoetst in de jaren 1998 en 2002, omdat postmaterialisme in de daaropvolgende jaren niet is gemeten. In de laatste van deze twee jaren heeft de variabele een significant effect op politiek vertrouwen, maar in de andere richting dan voorspeld: postmaterialisme heeft hier een positief effect op politiek vertrouwen ($t=3,28$; $p=0,001$). Voor beide jaren geldt dat mensen die de hoogste score op postmaterialisme hebben 0,22 scoren op politiek vertrouwen, terwijl dit -0,29 is voor mensen met de laagste score ($t=-7,58$; $p<0,001$).

De volgende hypothese is gebaseerd op de theorie van sociaal kapitaal, waarbij wordt gekeken naar lidmaatschap van vrijwillige associaties (verenigingen, vakbonden en kerkbezoek). Deze variabele heeft een duidelijk positief effect op politiek vertrouwen in 2002 ($t=4,22$; $p=0,000$), 2006 ($t=2,70$; $p=0,007$) en 2010 ($t=2,60$; $p=0,009$). Mensen die helemaal geen lid zijn van vrijwillige associaties scoren gemiddeld -0,28 op politiek vertrouwen, tegenover 0,09 voor mensen die lid van alle drie soorten associaties ($t=6,38$; $p<0,001$).

De laatste theorie gaat over mediagebruik. Ten eerste is er het effect van televisie op politiek vertrouwen, in het bijzonder het kijken naar nieuws op de publieke omroep en op commerciële zenders. Het eerste hiervan heeft nooit een significant effect op politiek vertrouwen; het tweede echter wel, voor de jaren 2002 ($t=2,47$; $p=0,014$), 2006 ($t=3,66$; $p<0,001$) en 2010 ($t=2,93$; $p=0,003$). Hierbij gaat het om een negatief effect, in overeenstemming met wat we verwachtten.

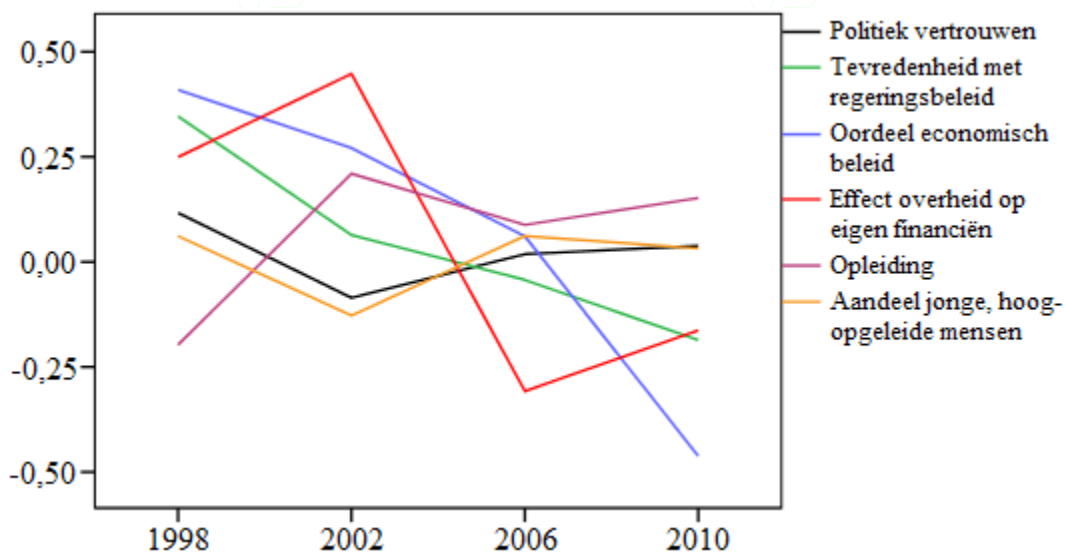
Ook voor kranten geldt dat één variabele, in dit geval het lezen van kwaliteitskranten, in drie van de vier onderzochte jaren een significant effect heeft op politiek vertrouwen, in 1998 ($t=2,87$; $p=0,004$), 2006 ($t=2,27$; $p=0,024$) en 2010 ($t=3,23$; $p=0,001$). Nu gaat het echter om een positief effect (ook in lijn met de hypothese). Het lezen van populaire kranten heeft ten slotte geen significante invloed op politiek vertrouwen. Dit verandert

echter wanneer opleiding uit het model wordt verwijderd; dan is deze variabele in alle drie de jaren significant. Uit onderlinge correlaties blijkt dat er een duidelijk verband is tussen politiek vertrouwen aan de ene kant en het lezen van populaire kranten ($r=-0,06$; $p<0,001$) en kwaliteitskranten ($r=0,29$; $p<0,001$) aan de andere kant. Het lijkt dus een logische conclusie dat dit effect van populaire kranten een indirecte weergave is van verschillen in politiek vertrouwen naar opleidingsniveau. Ten slotte is het opvallend dat alle coëfficiënten in tabel 2 op het gebied van mediagebruik de voorspelde richting hebben, ook al zijn zij niet allemaal significant.

Hoewel de voorgaande resultaten zijn gepresenteerd per jaar, gingen zij nog niet in op ontwikkelingen in het niveau van politiek vertrouwen tussen 1998 en 2010. Dit zal nu worden behandeld.

De veranderingen in politiek vertrouwen en de behandelde onafhankelijke variabelen zijn weergegeven in figuur 3 en 4. De weergegeven scores zijn gestandaardiseerde waarden en komen daarom niet overeen met de gemiddelden in tabel 1. De variabelen zijn uitgesplitst over twee figuren omdat het overzicht anders verloren zou gaan.

Figuur 3. Ontwikkeling van politiek vertrouwen en onafhankelijke variabelen, 1998-2010

In de eerste plaats kan er worden gekeken naar tevredenheid met regeringsbeleid. Uit de figuur blijkt dat respondenten tussen 1998 en 2010 beduidend minder tevreden zijn

geworden met het huidige regeringsbeleid. Tussen 1998 en 2002 komt deze verandering overeen met de ontwikkeling in politiek vertrouwen; voor de daaropvolgende perioden geldt dit echter niet. Hieruit zou voorzichtig de conclusie kunnen worden getrokken dat dit geen goede voorspeller van trends in politiek vertrouwen is.

Externe metingen van tevredenheid met regeringsbeleid laten echter een enigszins ander beeld zien dan de bovenstaande bevindingen. Zo laten cijfers van het SCP, waarbij wordt gerapporteerd welk percentage van de respondenten tevreden of zeer tevreden is met de Nederlandse regering, een sterke daling van 80% naar 59% zien tussen 1998 en 2002. Vervolgens stijgt dit naar 67% in 2006, in tegenstelling tot de huidige bevindingen, hoewel hier nog een dip van 48% tussen zit in 2004 (SCP, 2005; 2007). In de meest recente periode is de tevredenheid met de regering licht gedaald van 67% in 2006 naar 64% in 2010 (SCP, 2011). Cijfers van de Eurobarometer laten ongeveer hetzelfde beeld zien (Hendriks, van Ostaaijen en Boogers, 2011). Deze metingen komen voor de gehele periode 1998-2006 overeen met politiek vertrouwen, maar tussen 2006 en 2010 blijven de trends tegengesteld.

Hiernaast is er tevredenheid met het economisch beleid van de regering. Het oordeel over de invloed van de regering op de Nederlandse economie daalt in alle perioden, dus ook dit komt alleen tussen 1998 en 2002 overeen met de trend in politiek vertrouwen. Het oordeel over het effect van de regering op de persoonlijke financiën beweegt zich tussen 1998 en 2006 tegenovergesteld aan politiek vertrouwen. Alleen in de meest recente periode zijn de trends tussen deze twee variabelen vergelijkbaar. Al met al vormen de variabelen met betrekking tot economisch beleid een zwakke voorspeller van trends in politiek vertrouwen. Overigens laten ontwikkelingen in consumentenvertrouwen en economische groei een ander beeld zien: hierin was een daling zichtbaar tussen 1998 en 2002, waarna het steeg tot 2006 en vervolgens weer afnam (Bovens en Wille, 2008; CBS Statline, 2012a).

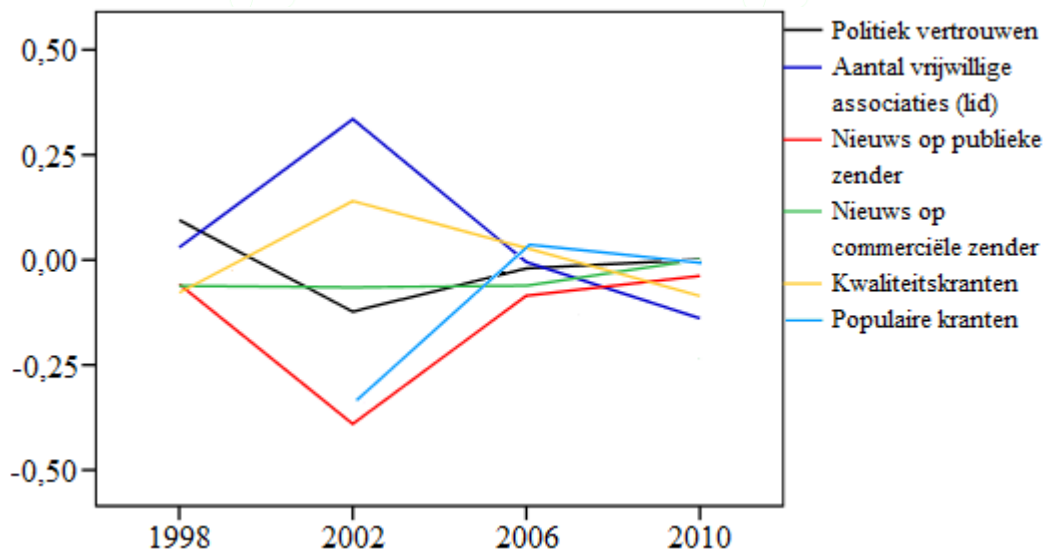
Uit de figuur blijkt dat het gemiddelde opleidingsniveau duidelijk is gestegen tussen 1998 en 2010, in overeenstemming met nationale data (CBS Statline, 2012b). Het stijgt met name tussen 1998 en 2002, waarna het daalt om vervolgens weer licht te stijgen. Bij nadere inspectie blijkt echter dat het opleidingsniveau van 1998 tot 2002 ongeloofwaardig sterk stijgt: in 1998 heeft 21,8% van de respondenten een HBO- of WO-diploma,

tegenover 49,6% in 2002.⁹ Hierdoor kunnen er geen conclusies worden getrokken over deze periode. In de resterende perioden is er achtereenvolgens een lichte daling en stijging zichtbaar in het gemiddelde opleidingsniveau, waarmee dit alleen van 2006 tot 2010 de trend in politiek vertrouwen volgt.

De laatste variabele in figuur 3 is het aandeel jonge, hoogopgeleide mensen als indirecte meting van postmaterialisme. Aangezien deze variabele mede is geconstrueerd uit opleiding kent het hetzelfde probleem met betrekking tot representativiteit in 2002. Verrassend genoeg schiet het aandeel jonge, hoogopgeleide mensen echter niet uit in dit jaar. Voor de gehele periode 1998-2010 geldt dat deze variabele zich zeer vergelijkbaar ontwikkelt aan politiek vertrouwen, hoewel de twee trends tussen 2006 en 2010 licht tegengesteld zijn.

De ontwikkeling in de overige onafhankelijke variabelen is weergegeven in figuur 4.

De eerste variabele is het aantal vrijwillige associaties waar iemand lid van is. Deze variabele maakt een vrij dramatische ontwikkeling door tussen 1998 en 2010, die bijna precies tegenovergesteld is aan de trend in politiek vertrouwen, terwijl er een positief verband tussen de twee variabelen is. Dit is dus een zeer zwakke voorspeller van trends in politiek vertrouwen.

Figuur 4. Ontwikkeling van politiek vertrouwen en onafhankelijke variabelen, 1998-2010

Ten slotte zijn er in figuur 4 een aantal variabelen weergegeven die onder de theorie van mediagebruik vallen. De trend in kijken naar nieuws op de publieke omroep komt vrij nauw overeen met de trend in politiek vertrouwen. Dit geldt niet voor kijken naar nieuws op commerciële zenders, wat stabiel blijft tussen 1998 en 2006 en vervolgens licht stijgt. Alleen in de laatste periode lijkt dit op de ontwikkeling in politiek vertrouwen; er zou echter een negatieve relatie moeten zijn, dus ook dit spreekt niet voor deze verklaring.

De trends in kwaliteitskranten en populaire kranten verschillen duidelijk van politiek vertrouwen. Tussen 1998 en 2002 stijgt het aantal kwaliteitskranten, terwijl het daalt in de perioden 2002-2006 en 2006-2010. Dit is exact tegenovergesteld aan de verandering in politiek vertrouwen, ook al voorspelt de theorie een positief verband.

Het lezen van populaire kranten is niet gemeten in 1998, dus er kunnen alleen uitspraken worden gedaan over de twee meest recente perioden. Hierbij is het belangrijk om te onthouden dat de trend van populaire kranten tegenovergesteld zou moeten zijn aan die van politiek vertrouwen, aangezien de theorie een negatief verband tussen deze twee variabelen voorspelt. Dit gaat niet op tussen 2002 en 2006: beide variabelen stijgen in deze periode. Tussen 2006 en 2010 daalt het aantal populaire kranten, terwijl politiek vertrouwen stijgt. Dit is dus wel in overeenstemming met de verwachting. Al met al lijken veranderingen in het lezen van kranten geen goede voorspeller van politiek vertrouwen. De variabelen op het gebied van televisie presteren beter, vooral het kijken naar nieuws op de publieke omroep.

Overigens komen de data omtrent mediagebruik min of meer overeen met externe cijfers. Zo laten bevindingen van het Kijkonderzoek zien dat er in de afgelopen jaren geen grote veranderingen zijn geweest in de relatieve populariteit van commerciële zenders en de publieke omroep. Het marktaandeel van de commerciële zenders is wel licht gestegen, wat wordt weerspiegeld in figuur 4 (SKO, 2005; 2011). Op het gebied van kranten geldt dat het marktaandeel van de twee grootste populaire kranten, de Telegraaf en het Algemeen Dagblad, is gestegen van 58,1% naar 60,3% tussen 2000 en 2008 (Bakker en Scholten, 2009: 19). Deze toegenomen populariteit is ook zichtbaar in figuur 4, hoewel de werkelijke veranderingen een stuk geleidelijker waren dan die in de figuur.

Conclusie en discussie

Hoe heeft politiek vertrouwen zich ontwikkeld in Nederland tussen 1998 en 2010?

Dit onderzoek vormt een bevestiging van de daling in politiek vertrouwen die in het afgelopen decennium door verscheidene auteurs is waargenomen (Bovens en Wille, 2006; 2008a; Van der Brug en van Praag, 2007). De data van het NKO laten een significante afname van politiek vertrouwen zien tussen 1998 en 2002, waarna een voorzichtig en insignificant herstel volgt tussen 2002 en 2006. Deze stijgende trend zet zich voort na 2006, en in 2010 ligt het niveau van politiek vertrouwen significant hoger dan in 2002. Over de gehele periode 1998-2010 is er echter nog steeds sprake van een significante daling.

Een belangrijke vraag in eerder onderzoek ging over de aard van de daling in politiek vertrouwen: was deze tijdelijk of structureel (Van Praag & van der Brug, 2007)? Wat zeggen de voorgaande resultaten over de verschillende voorspellingen die op dit gebied zijn gedaan (cf. Hendriks, 2006; 2009; Bovens en Wille, 2011b; Van der Brug en van Praag, 2007)? Op het eerste gezicht lijken de bevindingen een bevestiging van de stelling dat de daling “een structurele correctie naar een realistischer niveau” was, zoals Hendriks (2009: 488) het formuleerde. De daling, die in 2001 begon, is immers bijna een decennia later nog niet hersteld. Aan de andere kant is het herstel van het dieptepunt in 2002 nog niet gestopt, en met het cliché in het achterhoofd dat vertrouwen te voet komt en te paard gaat (Bovens en Wille, 2006: 50) is het niet uitgesloten dat de daling uiteindelijk langdurig maar niet permanent zal blijken, zoals Bovens en Wille (2006; 2008a) en Van der Brug en van Praag (2007) voorspelden. Voorlopig kan deze conclusie echter nog niet worden getrokken.

Welke factoren zijn in deze periode van invloed geweest op politiek vertrouwen?

Vervolgens kan er een oordeel worden geveld over de verschillende theorieën. De theorie dat politiek vertrouwen wordt bepaald door (on)tevredenheid met regeringsbeleid wordt grotendeels bevestigd. Een algemeen oordeel over het regeringsbeleid heeft een significant effect in 1998, 2006 en 2010. Een oordeel over de invloed van de regering op de Nederlandse economie heeft een significant effect in dezelfde jaren, terwijl een oordeel over de invloed van de regering op de persoonlijke financiën significant is

gerelateerd aan politiek vertrouwen in 2002, 2006 en 2010. Deze verklaring gaat dus niet in alle jaren op, maar vooral in de meeste recente perioden is er veel bewijs voor de theorie. Dit vormt een bevestiging van eerder onderzoek (Bovens en Wille, 2008a; Korsten en de Goede, 2007).

De theorie van de diplomademocratie is getoetst door het effect van opleiding op politiek vertrouwen te onderzoeken. Dit effect is significant voor alle onderzochte jaren, dus de theorie is duidelijk bevestigd: terwijl voor veel andere Westerse democratieën geldt dat hoogopgeleiden minder politiek vertrouwen hebben dan laagopgeleiden (Dalton, 2005), is deze relatie in Nederland omgekeerd. Er kan worden geconcludeerd dat het behaalde opleidingsniveau één van de belangrijkste determinanten van politiek vertrouwen is tussen 1998 en 2010. Ook hiermee wordt eerder onderzoek bevestigd (Hakhverdian, van der Brug en de Vries, 2011; Bovens en Wille, 2011a).

De theorie van postmaterialisme wordt hier niet bevestigd. Het effect van postmaterialisme kan slechts in twee jaren worden getoetst en in geen van beide jaren is er sprake van een significant negatief effect op politiek vertrouwen. In 2002 is er zelfs sprake van een positief effect, wat betekent dat mensen met postmaterialistische waarden een hoger niveau van politiek vertrouwen hebben dan mensen zonder deze waarden. De conclusie is dat de theorie van postmaterialisme geen goede verklaring vormt van politiek vertrouwen, in overeenstemming met Van der Brug en van Praag (2007); de theorie kan zelfs voorzichtig worden verworpen.

De verklaring vanuit sociaal kapitaal is getoetst door te kijken naar lidmaatschap van vrijwillige associaties en naar sociaal vertrouwen. Dit heeft in 2002, 2006 en 2010 een significant positief effect op politiek vertrouwen en vormt daarmee een belangrijke determinant van politiek vertrouwen. De causale richting tussen sociaal kapitaal en politiek vertrouwen is echter onzeker; een hoge mate van vertrouwen in de overheid kan ook een atmosfeer creëren waarin sociaal vertrouwen floreert (Levi en Stoker, 2000; Newton, 2001).

De bevinding dat sociaal kapitaal een sterk positief effect heeft op politiek vertrouwen is vrij verrassend. Er is in eerder onderzoek al enig bewijs gevonden voor de stelling dat sociaal vertrouwen een significant positieve relatie heeft met politiek vertrouwen in

Nederland, maar hierbij gaat het meestal om een zwak effect (Dekker en de Hart, 1999; Kaase, 1999; Schyns en Koop, 2010; Bovens en Wille, 2008a).

Ten slotte is de invloed van de media op politiek vertrouwen getoetst door middel van vier variabelen over kranten en televisie. Twee van deze variabelen, kijken naar nieuws op de commerciële zender en het lezen van kwaliteitskranten, hebben een significant invloed op politiek vertrouwen in drie van de vier jaren. Voor de overige twee variabelen, kijken naar nieuws op de publieke omroep en het lezen van populaire kranten, geldt dat zij niet van invloed zijn op politiek vertrouwen. Het bewijs voor deze verklaring is dus gemengd, maar de theorie kan zeker niet worden verworpen.

Eerder onderzoek komt in sommige gevallen tot dezelfde conclusies met betrekking tot mediagebruik als die in dit onderzoek. Volgens Adriaansen, van Praag en de Vreese (2010) leidt inhoudelijk nieuws, wat ruwweg overeenkomt met kwaliteitskranten en nieuws op de publieke omroep, tot een reductie in cynisme voor jongeren, terwijl de Vreese (2004, 2005) vindt dat strategisch nieuws tot een toename in cynisme leidt. Luengo en Maurer (2009) vinden dat het lezen van kranten in Nederland een positief effect op politiek vertrouwen heeft. Hiertegenover staan studies die geen effect van de media op politiek vertrouwen vinden (Aarts en Semetko, 2003). Al met al past het gemengde bewijs van deze studie vrij goed in de lijn van eerder onderzoek.

We kunnen dus concluderen dat er drie verklaringen zijn die grotendeels worden bevestigd, de verklaring van ontevredenheid met regeringsbeleid, de theorie van de diplomademocratie en die van sociaal kapitaal. Daarnaast is er gemengd bewijs voor de theorie van mediagebruik en wordt de theorie van het postmaterialisme verworpen.

Welke factoren vormen een verklaring voor ontwikkelingen in politiek vertrouwen tussen 1998 en 2010?

Dezelfde variabelen zijn vervolgens gebruikt om ontwikkelingen in politiek vertrouwen te illustreren. Voor de meeste variabelen geldt dat zij in één of soms twee perioden de trend in politiek vertrouwen volgen, maar in de resterende perioden sterk afwijken.

De verandering in de variabelen omtrent tevredenheid met regeringsbeleid en economische omstandigheden komt niet sterk overeen met politiek vertrouwen, waarmee de conclusie van Bovens en Wille (2008a) wordt weerlegd. Zij identificeren dit als de

twee belangrijkste factoren ter verklaring van de recente ontwikkeling in politiek vertrouwen.

Ook de trend in opleiding verschilt duidelijk van die in politiek vertrouwen, hoewel deze conclusie sterk wordt verzwakt door een schijnbaar gebrek aan representatieve data in 2002. Het is echter hoe dan ook onwaarschijnlijk dat het gemiddelde opleidingsniveau een verklaring kan vormen voor fluctuaties in politiek vertrouwen, aangezien het eerste zeer geleidelijk verandert en het tweede juist niet (cf. Van der Brug en van Praag, 2007; Bovens en Wille, 2006; 2008a). Zo vonden Hakhverdian, van der Brug en de Vries (2011) dat er geen sprake is van een toenemende opleidingskloof tussen 1970 en 2010 in de gebieden die Bovens en Wille (2011a) onderzochten, wat suggereert dat dit geen verklaring kan vormen voor veranderingen in politiek vertrouwen tussen 1998 en 2010. Daarnaast gold de daling in politiek vertrouwen die door veel auteurs na 2001 is waargenomen voor alle opleidingsniveaus (Van Praag en van der Brug, 2006). Ook in deze studie is dus gevonden dat dit geen goede verklaring is voor trends in politiek vertrouwen.

Ook voor het aandeel jonge, hoogopgeleide mensen in de bevolking als benadering van postmaterialisme geldt dat dit naar verwachting te geleidelijk verandert om abrupte ontwikkelingen in politiek vertrouwen te verklaren, hoewel de trend in figuur 3 sterk overeenkomt met politiek vertrouwen. Er is echter nog een belangrijkere reden waarom dit geen verklaring is voor ontwikkelingen in politiek vertrouwen: postmaterialisme is geen determinant van politiek vertrouwen (in elk geval niet in de juiste richting), dus veranderingen in postmaterialisme of het aantal mensen met post-materialistische waarden kunnen onmogelijk een verklaring zijn voor de trend in vertrouwen.

De ontwikkeling in het aantal vrijwillige associaties waar men lid van is, is bijna exact tegenovergesteld aan politiek vertrouwen, dus ook dit vormt geen verklaring voor ontwikkelingen in onze afhankelijke variabele. Dit is niet verrassend met het oog op eerder onderzoek. De meeste auteurs concluderen ook bij deze theorie dat veranderingen in sociaal kapitaal te geleidelijk zijn om abrupte veranderingen in politiek vertrouwen te verklaren (Bovens en Wille, 2008a; Korsten en de Goede, 2007).

Voor de theorie van mediagebruik geldt dat de trends in de meeste variabelen afwijken van politiek vertrouwen, met uitzondering van nieuws op de publieke zender. Ook hier is

het echter moeilijk om te zien hoe langetermijnprocessen een verklaring zouden kunnen vormen voor vrij plotselinge veranderingen.

Al met al kunnen er weinig factoren worden geïdentificeerd die de trend in politiek vertrouwen kunnen verklaren. Een mogelijke uitzondering hierop is ontevredenheid met regeringsbeleid. Metingen van het SCP geven aan dat er vooral tussen 1998 en 2006 een sterke overeenkomst is tussen trends in politiek vertrouwen en tevredenheid met regeringsbeleid. In het huidige onderzoek komt dit echter niet terug.

Discussie

Een sterk punt van deze studie, ten opzichte van voorgaand onderzoek, is dat er recentere data zijn gebruikt om ontwikkelingen in politiek vertrouwen te laten zien. Daarnaast zijn een aantal mogelijke verklarende factoren van politiek vertrouwen empirisch getoetst in een multivariate analyse, wat meestal niet wordt gedaan. Een derde sterk punt van het onderzoek is dat algemene verklaringen van politiek vertrouwen zijn gecombineerd met trends in dezelfde factoren. In sommige studies worden bepaalde factoren aangewezen als verklaringen voor de daling in politiek vertrouwen na 2001, zonder eerst te onderzoeken of deze factoren überhaupt zijn gerelateerd aan politiek vertrouwen in dezelfde periode (cf. Bovens en Wille, 2008a). Door deze twee analyses naast elkaar uit te voeren, kan er beter inzicht worden verkregen in de processen die politiek vertrouwen beïnvloeden.

Een ander sterk punt is dat er uitgebreid is stilgestaan bij de operationalisatie van politiek vertrouwen, een variabele die uiteindelijk uit zes items is geconstrueerd. In veel andere studies wordt er slechts één item gebruikt om politiek vertrouwen te meten. Door een grotere schaal te gebruiken en door zowel de betrouwbaarheid te toetsen als factoranalyse uit te voeren wordt de validiteit van de resultaten versterkt.

Aan de andere kant kent het onderzoek ook zwakke kanten. Zo had de dataverzameling vaker plaats moeten vinden om trends in zowel politiek vertrouwen als eventuele onafhankelijke variabelen accuraat weer te geven. Een factor als tevredenheid met regeringsbeleid kan sterk fluctueren tussen jaren (SCP, 2011), en wanneer de data slechts eens in de vier jaar worden verzameld is de kans groot dat de trend wordt verstoord door tijdelijke hoogte- of dieptepunten. Dit geldt bij uitstek voor politiek

vertrouwen (Zmerli en Hooghe, 2011; Dekker 2011). De data zijn dus beter geschikt om algemene determinanten in politiek vertrouwen te identificeren dan om trends te schetsen.

Een tweede probleem met de data is dat de niveaus van verschillende variabelen afwijken van externe metingen, zoals in de resultaten is besproken. Met andere woorden, de data zijn op verschillende gebieden niet representatief, wat de validiteit van de bevindingen aantast.

Een andere belangrijke opmerking, hoewel niet noodzakelijk een zwak punt, is dat er in deze studie alleen naar een bepaald soort verklaringen van politiek vertrouwen is gekeken, die voor het grootste deel gaan over ontwikkelingen in de maatschappij en niet in het politieke systeem zelf. Dit betekent echter geenszins dit soort verklaringen niet relevant zouden zijn.

Zo kan er worden gekeken naar het werk van de Ierse politicoloog Peter Mair (1994; 2006; Katz en Mair, 1995), die laat zien dat burgers zich in verschillende Westerse landen, waaronder Nederland, zich in de afgelopen jaren hebben teruggetrokken uit de politieke arena. Waar politieke partijen traditioneel tussen de burgermaatschappij en de staat instonden en de belangen van verschillende groepen vertegenwoordigden, zijn partijen volgens Mair inmiddels een onderdeel van de staat geworden (Mair, 1994). Eén onderdeel hiervan is dat partijen meer gericht zijn op het winnen en behouden van macht, en minder op het emanciperen van specifieke klassen en groepen in de samenleving. Het politieke systeem wordt, met andere woorden, ontdaan van zijn populaire component; er is sprake van “democratie zonder demos” (Mair, 2006: 25). Zoals Mair (2006) aangeeft, staat dit duidelijk in verband met politiek wanvertrouwen en onverschilligheid. Het proces is niet alleen een oorzaak van toenemend wantrouwen, dit wantrouwen leidt er in veel gevallen toe dat mensen zich terugtrekken uit de politiek, waardoor het proces alleen maar wordt versterkt.

Deze uiteenzetting is slechts bedoeld om een voorbeeld te geven van een verklaring voor (dalend) politiek vertrouwen die gebaseerd is op het functioneren van het politieke stelsel en niet op exogene ontwikkelingen in de maatschappij. Zowel politieke (endogene) als maatschappelijke (exogene) factoren hebben hun plaats als verklaringen van politiek vertrouwen. Voor de daling in Nederland na 2001 geldt waarschijnlijk echter wel dat dit is veroorzaakt door exogene factoren, omdat de daling zo abrupt en uniek was.

Tegelijkertijd laten de analyses zien dat de factoren in dit onderzoek een vrij zwakke voorspeller zijn van trends in politiek vertrouwen, maar het is goed mogelijk dat het beeld anders zou zijn geweest bij regelmatigere dataverzameling.

Toekomstig onderzoek moet in de eerste plaats gericht zijn op het ontwikkelen van een betrouwbare en valide schaal voor politiek vertrouwen, die het liefst ook internationaal gebruikt kan worden. Voor een onderwerp dat zo vaak wordt onderzocht is het zeer onwenselijk dat er zo veel uiteenlopende manieren worden gebruikt om politiek vertrouwen te operationaliseren. De schaal in dit onderzoek (mogelijk aangevuld met de overige items van externe politieke doelmatigheid) zou getoetst kunnen worden op betrouwbaarheid en validiteit in andere landen of perioden. Vanaf 2010 wordt er in het NKO direct gevraagd naar vertrouwen in instituties, maar het is onzeker of dit een goed alternatief is, zeker gezien de discussie wat dergelijke vragen werkelijk meten (Glaeser et al., 2000).

Daarnaast zou het nuttig zijn om de effecten van endogene en exogene factoren in combinatie met elkaar te onderzoeken in een kwantitatieve studie, zodat het relatieve belang van verschillende verklaringen nog beter kan worden bepaald. Verdere is het in de Nederlandse context wenselijk om verder onderzoek te doen naar het effect van opleiding op politiek vertrouwen. Waarom verschilt Nederland hierin van andere landen? Is de these van de diplomademocratie correct, of zijn er andere mechanismen die dit kunnen verklaren? In hoeverre is er een verband met het aanhangen van rechts-populistische partijen?

Noten

1. Er zijn veel andere manieren om dimensies in politiek vertrouwen te onderscheiden. Fisher, van Heerde en Tucker (2010) introduceren bijvoorbeeld een onderverdeling in strategisch, moreel en beraadslagend politiek vertrouwen, waarbij meer wordt gekeken naar de motivatie van de burger om de politiek te vertrouwen dan naar de actoren waar men vertrouwen in kan hebben. Overigens zijn er ook auteurs die in de praktijk maar één dimensie van politiek vertrouwen zien (Hooghe, 2011).

2. Vertrouwen in politieke instituties is de dimensie die in de afgelopen jaren is gekenmerkt door dalend vertrouwen. Voor het vertrouwen in politieke actoren geldt

volgens de meeste auteurs dat het niet meer dan normaal is als dit op een bepaald moment laag is; bij de volgende verkiezingen kunnen kiezers hun ontevredenheid uiten en het is goed denkbaar dat er dan weer een stijging zal zijn in gerapporteerd vertrouwen (Bovens en Wille, 2008b). Aan de andere kant is er in de afgelopen jaren geen sterke daling geweest in steun voor basale democratische ideeën (Dalton, 2005). Dit geldt ook voor Nederland. Zo zijn negen uit de tien Nederlanders er nog steeds van overtuigd dat democratie beter is dan welke andere vorm van bestuur dan ook (Hendriks, 2009). De vorm van vertrouwen die in afgelopen jaren is afgekald en die tegelijkertijd fundamenteel is voor het functioneren van het openbaar bestuur (Marien en Hooghe, 2011; Korsten en de Goede, 2007) is dus vertrouwen in politieke instituties.

3. In dit onderzoek zal voornamelijk worden gekeken naar exogene verklaringen, evenals naar individuele en sociale factoren. Endogene factoren worden vooral uitgesloten van toetsing om methodologische redenen, niet omdat zij inhoudelijk irrelevant zouden zijn. In de discussie zal verder in worden gegaan endogene verklaringen.

4. Zoals bij de algemene ontevredenheid over regeringsbeleid al is aangestipt *kan* er hierbij sprake zijn van een foutieve generalisatie, maar dit hoeft niet het geval te zijn. Wanneer een samenleving bijvoorbeeld wordt gekenmerkt door groeiende ongelijkheid, kan dit deels zijn veroorzaakt door overheidsbeleid dat is ontstaan in instituties die oligarchische kenmerken zijn gaan vertonen, zoals volgens sommige auteurs is gebeurd in de Verenigde Staten (Ferguson, 1987; Ferguson & Rogers, 1986; Wolin, 2008; Bartels, 2008).

5. De theorie is geformuleerd om de situatie in moderne democratieën te verklaren en kan dus ook worden toegepast op Nederland (Bovens en Wille, 2008a; Korsten en de Goede, 2007).

6. Er is een verschil tussen lid zijn van een vereniging en actief zijn in dezelfde vereniging. Het zou interessant zijn om te onderzoeken of deze twee zaken verschillende effecten hebben op politiek vertrouwen, maar de operationalisering hiervoor ontbreekt. Vanaf 2002 wordt voor vakbonden en verenigingen alleen gemeten of respondenten hier wel of geen lid van zijn, terwijl voor kerkbezoek juist geldt dat respondenten alleen aangeven hoe vaak zij naar de kerk gaan, dus hoe actief zij hierin zijn. In de rest van het

onderzoek zal voor de term ‘lid zijn van’ worden gekozen, hoewel dit voor kerkbezoek dus strikt gezien niet juist is.

7. De bovenste vijf stellingen zijn degene die door Dalton (2005) worden genoemd, de onderste (‘Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek’) is hieraan toegevoegd. Er vallen nog twee items onder externe politieke doelmatigheid in het NKO, naast de drie die in dit onderzoek zijn opgenomen. Deze worden echter niet gebruikt, omdat zij niet voorkomen in de enquête van 2006 (Todosijević, Aarts en van der Kaap, 2010: 175). Hierdoor zijn ze onbruikbaar, zeker gezien het feit dat er een vergelijking wordt gemaakt tussen verschillende jaren.

Deze operationalisatie van politiek vertrouwen is overigens niet onbetwist (Schyns, Nuus & Dekker, 2004). Zo stelt Holmberg (1999) een gebrek aan politiek vertrouwen simpelweg gelijk aan cynisme, terwijl Eisinger (2000) juist de verschillen tussen cynisme en (wan)vertrouwen benadrukt. Andeweg (2010) gebruikt zowel onderdelen van cynisme als van doelmatigheid om politiek vertrouwen te operationaliseren, hoewel de gekozen stellingen verschillen van die in dit onderzoek worden opgenomen.

8. Twee vuistregels om het juiste aantal factoren te bepalen zijn dat de eigenvalue hoger dan één moet zijn en dat het aantal factoren gekozen moet worden voordat de eigenvalue afvlakt, de ‘elleboogregel’. Deze regels leiden allebei tot de conclusie dat er maar één factor in de zes items onderscheiden kan worden. De eerste factor heeft een eigenvalue van 2,74, voor de tweede daalt dit naar 0,90.

De factor loadings voor twee factoren (zonder rotatie) met *principal component analysis* zijn weergegeven in tabel 3. Uit deze tabel blijkt dat een tweede factor is gebaseerd op de eerste drie stellingen; deze factor kan dus logischerwijs worden aangeduid als politiek cynisme. De loadings blijven echter voor alle items hoger op de eerste factor, politiek vertrouwen.

Tabel 3. Factor loadings voor zes items van politiek vertrouwen, PCA (geen rotatie)

	<i>Factor 1</i>	<i>Factor 2</i>
Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken	0,56	0,53
Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit.	0,71	0,24
Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je	0,63	0,42

bekwaamheden.		
Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen als ik.	0,72	-0,36
De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.	0,76	-0,28
Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek.	0,66	-0,42

Dit beeld verandert wanneer we rotatie toelaten. In tabel 4 zijn de factor loadings weergegeven voor twee factoren met *principal axis factoring* en varimax rotatie. Nu is het vrij duidelijk dat er een onderscheid is tussen externe politieke doelmatigheid (factor 1) en politiek cynisme (factor 2). Omdat de eigenvalue van de tweede factor echter kleiner dan één blijft, zal er nog steeds worden gewerkt met één afhankelijke variabele.

Tabel 4. Factor loadings voor zes items van politiek vertrouwen, PAF (varimax rotatie)

	<i>Factor 1</i>	<i>Factor 2</i>
Tegen beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken	0,21	0,49
Ministers en staatssecretarissen zijn vooral op hun eigenbelang uit.	0,32	0,61
Kamerlid word je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheden.	0,22	0,57
Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen als ik.	0,63	0,27
De politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening.	0,67	0,32
Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek.	0,54	0,25

9. Zoals ook in tabel 2 te zien is, fluctueert het opleidingsniveau onder de respondenten zeer sterk tussen afzonderlijke perioden. Tussen 1998 en 2002 is er een enorme stijging zichtbaar in het gemiddelde opleidingsniveau; in dit laatste jaar heeft 49,6% van de respondenten een HBO- of WO-diploma, tegenover 21,8% in 1998. Dit is een onnatuurlijke ontwikkeling die moeilijk is te verklaren. Mogelijk komt het door de invoering van het bachelor-masterstelsel in het Nederlandse onderwijs in 2002, wat respondenten met ongeveer dezelfde kwalificaties in verschillende antwoordcategorieën zou kunnen plaatsen voor en na 1998. Dit is echter slechts speculatie.

Het is hoe dan ook erg jammer dat de data met betrekking tot opleiding zo afwijken, aangezien dit de validiteit van het onderzoek schaadt. In de resultaten en de conclusie zal hier verder op in worden gegaan.

10. Deze indirecte methode wordt ook gebruikt door Dalton (2005), één van de belangrijkste academici op dit gebied. Jonge mensen zijn gedefinieerd als alle respondenten die 30 jaar of jonger zijn. Hoogopgeleide mensen zijn gedefinieerd als alle respondenten die middelbaar beroepsonderwijs, hoger beroepsonderwijs of de universiteit als hoogste opleidingsniveau hebben. Vervolgens is er een dummy-variabele aangemaakt waarbij alleen de respondenten die jong *en* hoogopgeleid zijn de waarde 1 kregen. Van deze variabele is het gemiddelde genomen voor de verschillende jaren. Het is overigens discutabel of mensen met een MBO-diploma hoogopgeleid zijn, maar hier is voor gekozen omdat er anders erg weinig respondenten waren die jong en hoogopgeleid waren.

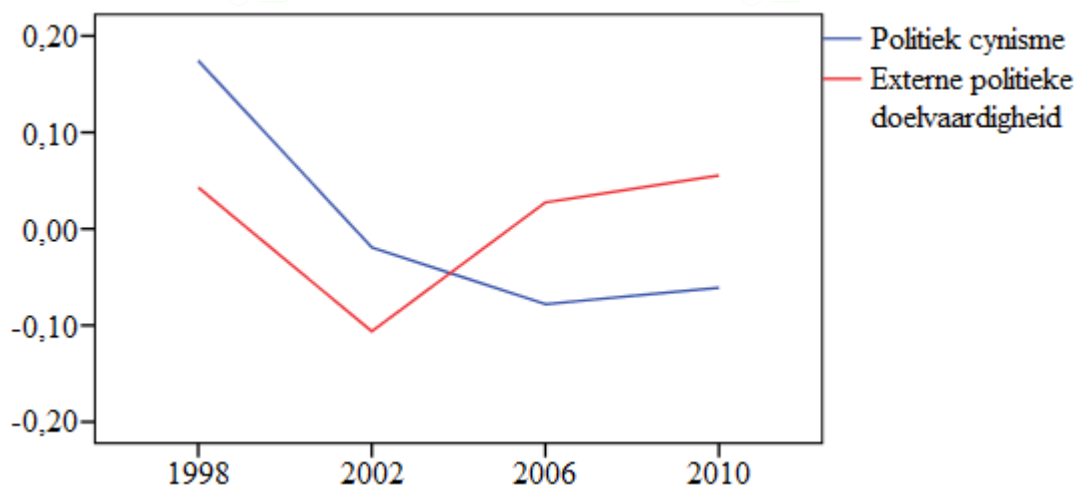
11. Alle respondenten die ‘niet van toepassing’ hebben geantwoord op de variabele kerkbezoek krijgen de waarde 0 op de dummy-variabele, omdat het hier gaat om mensen die niet-religieus zijn en dus ook geen religieuze bijeenkomsten bijwonen (Todosijević, Aarts en van der Kaap, 2010: 49). Als deze respondenten als missende waarden worden gecodeerd worden alleen religieuze mensen in de variabele opgenomen, wat een serieus selectie-effect teweeg zou kunnen brengen.

12. Hier staat tegenover dat van der Brug en van Praag (2007), die specifiek naar de Nederlandse situatie keken, geen effect vonden van geslacht en leeftijd op politiek vertrouwen.

13. Het is hierbij de vraag of het om een leeftijdseffect of een cohorteffect gaat (Hellevik, 2002). Voor dit onderzoek is dit verder echter niet belangrijk, omdat het hier om relatief recente ontwikkelingen gaat, zodat postmaterialisme in beide gevallen voornamelijk onder jonge mensen voorkomt.

14. In de tabel wordt duidelijk dat er veel missende waarden zijn voor politiek vertrouwen; in totaal gaat het hier om 23,3% van alle respondenten. Dit komt deels doordat respondenten alleen een score krijgen op politiek vertrouwen wanneer zij alle zes items hebben beantwoord die onder vertrouwen vallen. Deels zijn er echter ook veel respondenten die op geen van deze vragen een antwoord hebben gegeven.

15. De schalen voor politiek cynisme en externe politieke doelvaardigheid zijn hier geconstrueerd door twee factor-analyses uit te voeren en de factor loadings voor de drie items van cynisme en de drie items van externe doelvaardigheid afzonderlijk op te slaan. De ontwikkeling in deze variabelen is weergegeven in figuur 5. In de figuur wordt duidelijk dat de afwijkingen in de periode 2002-2006 ontstaan. In deze jaren daalt het niveau van politiek cynisme significant ($t=2,22$; $df=2774$; $p=0,027$), terwijl externe doelvaardigheid significant stijgt ($t=-3,82$; $df=3715$; $p<0,001$). Het gecombineerde effect is een niet-significante stijging in politiek vertrouwen.

Figuur 5. Ontwikkelingen in politiek cynisme en externe doelvaardigheid, 1998-2010

16. Hier zit nog een categorie boven: mensen die lid zijn van zes verenigingen scoren gemiddeld 0,25 op politiek vertrouwen. De reden dat deze categorie niet wordt gebruikt in de tekst is dat er maar 29 mensen in vallen, waardoor het minder betrouwbaar is dan de andere groepen.

Literatuur

- Aarts, K. & Semetko, H.A. (2003). The divided electorate: Media use and political involvement. *Journal of Politics*, 65 (3): 759-784.
- Adriaansen, M. L., Van Praag, P., & De Vreese, C. (2010). Substance matters: How news content can reduce political cynicism. *International Journal of Public Opinion Research*, 22 (4): 433-457.
- Andeweg, R. (2011). Approaching perfect policy congruence: Measurement, development and relevance for political representation, in: Rosema, M., Denters, B. & Aarts, K. (eds.),

- How Democracy Works: Political Representation and Policy Congruence in Modern Societies*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 53-76.
- Avery, J.M. (2009). Videomalaise or virtuous circle? The influence of the news media on political trust. *International Journal of Press/Politics*, 14 (4): 410-433.
- Bakker, P. & Scholten, O. (2009). *Communicatiekaart van Nederland: Overzicht van Media en Communicatie (7e editie)*. Amsterdam: Kluwer.
- Bartels, L.M. (2008). *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age*. Princeton: University of Princeton Press.
- Bélanger, E., & Nadeau, R. (2005). Political trust and the vote in multiparty election: The Canadian case. *European Journal of Political Research*, 44 (1): 121-146.
- Bovens, M. & Wille, A.C. (2006). Waar bleef het vertrouwen in de overheid? *Bestuurskunde*, 15 (4): 50-64.
- Bovens, M. & Wille, A.C. (2008a). Deciphering the Dutch drop: Ten explanations for decreasing political trust in The Netherlands. *International Review of Administrative Sciences*, 74: 283-305.
- Bovens, M. & Wille, A.C. (2008b). Politiek vertrouwen langs de meetlat. *Socialisme & Democratie*, 10: 32-43.
- Bovens, M. & Wille, A.C. (2010). The education gap in participation and its political consequences. *Acta Politica*, 45 (4): 393-422.
- Bovens, M. & Wille, A.C. (2011a). *Diplomademocratie: Over de Spanning Tussen Meritocratie en Democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Bovens, M. & Wille, A.C. (2011b). Falling or fluctuating trust levels: The case of the Netherlands, in: Zmerli, S. & Hooghe, M. (Eds), *Political Trust: Why Context Matters*. Colchester: ECPR Press.
- Brehm, J., & Rahn, W. (1997). Individual-level evidence for the causes and consequences of social capital. *American Journal of Political Science*, 41 (3): 999-1023.
- Catterberg, G. & Moreno, A. (2006). The individual bases of political trust: trends in new and established democracies. *International Journal of Public Opinion Research*, 18 (1): 31-48.
- CBS Statline (2011). *Bevolking; kerncijfers*. <http://statline.cbs.nl>, geraadpleegd op 10-05-2012.
- CBS Statline (2012a). *BBP, Productie en Bestedingen: Kwartalen, Mutaties*. <http://statline.cbs.nl>, geraadpleegd op 20-03-2012.
- CBS Statline (2012b). *Beroepsbevolking; behaalde onderwijs naar herkomst, geslacht en leeftijd*. <http://statline.cbs.nl>, geraadpleegd op 10-05-2012.
- CBS Statline (2012c). *Hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs; afgestudeerden*. <http://statline.cbs.nl>, geraadpleegd op 10-05-2012.
- Chanley, V.A., Rudolph, T.J. & Rahn, W.M. (2000). The origin and consequence of public trust in government: A time-series analysis. *Public Opinion Quarterly*, 64 (3): 239-256.
- Citrin, J., McClosky, H., Shanks, J.M. & Sniderman, P.M. (1975). Personal and political sources of political alienation. *British Journal of Political Science*, 5 (1): 1-31.

- Coffé, H. & Bolzendahl, C. (2010). Same game, different rules? Gender differences in political participation. *Sex Roles*, 62 (5-6): 318-333.
- Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94: S95-S120.
- Crête, J., Pelletier, R. & Couture, J. (2006). *Political Trust in Canada: What Matters, Politics or Economics?* Paper geprepareerd voor de jaarlijkse bijeenkomst van de Canadian Political Science Association. Toronto, Ontario, 1-4 juni 2006.
- Crozier, M., Huntington, S. & Watanuki, J. (1975). *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*. New York: New York University Press.
- Dalton, R.J. (2005). The social transformation of trust in government. *International Review of Sociology*, 15 (1): 133-154.
- Dekker, P. (2006). *Politiek Vertrouwen*. <http://www.scp.nl>, geraadpleegd op 01-05-2012.
- Dekker, P. (2011). *Political Trust: What Do We Measure? Should Politicians and the Public Trust Us?* Paper gepresenteerd tijdens de 6^e ECPR General Conference. Reykjavik, 25-27 augustus 2011.
- Dekker, P. & de Hart, J. (1999). Het sociaal kapitaal van de Nederlandse kiezer. *Tijdschrift voor Sociologie*, 20 (3-4): 303-331.
- De Vreese, C.H. (2004). The effects of strategic news on political cynicism, issue evaluations and policy support: A two-wave experiment. *Mass Communication and Society*, 7 (2): 191-214.
- De Vreese, C.H. (2005). The spiral of cynicism reconsidered. *European Journal of Communication*, 20 (3): 283-301.
- Dogan, M. (2005). Erosion of confidence in thirty European democracies. *Comparative Sociology*, 4 (1-2): 11-53.
- Easton, D. (1975). A re-assessment of the concept of political support. *British Journal of Political Science*, 5 (4): 435-57.
- Eisinger, R.M. (2000). Questioning cynicism. *Society*, 37 (5): 55-60.
- Ferguson, T. (1987). *Golden Rule: The Investment Theory of Party Competition and the Logic of Money-Driven Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ferguson, T. & Rogers, J. (1986). *Right Turn: The Decline of the Democrats and the Future of American Politics*. New York: Hill & Wang.
- Finifter, A.W. (1970). Dimensions of political alienation. *American Political Science Review*, 64: 389-410.
- Fisher, J., van Heerde, J. & Tucker, A. (2010). Does one trust judgement fit all? Linking theory and empirics. *British Journal of Politics and International Relations*, 12 (2): 161-188.
- Glaeser, E.L., Laibson, D.I., Scheinkman, J.A., & Soutter, C.L. (2000). Measuring trust. *Quarterly Journal of Economics*, 115 (3): 811-846.
- Hakhverdian, A., Van der Brug, W. & De Vries, C. (2011). Geen bewijs voor toename 'opleidingskloof'. *Beleid en Maatschappij*, 38 (1): 98-105.

- Hendriks, F. (2006). Waar kwam de argwaan vandaan? *Bestuurskunde*, 15 (4): 65-77.
- Hendriks, F. (2009). Contextualizing the Dutch drop in political trust: Connecting underlying factors. *International Review of Administrative Sciences*, 75 (3): 473-491.
- Hendriks, F., van Ostaaijen, J. & Boogers, M. (2011). *Legitimiteitsmonitor Democratisch Bestuur*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Hetherington, M.J. (1998). The political relevance of political trust. *American Political Science Review*, 92 (4): 791-808.
- Hetherington, M.J. (2005). *Why Trust Matters: Declining Political Trust and the Demise of American Liberalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Hellevik, O. (2002). Age differences in value orientation—life cycle or cohort effects? *International Journal of Public Opinion Research*, 14 (3): 286-302.
- Heyes, B.C. & McAllister, I. (2000). Gender, postmaterialism, and feminism in comparative perspective. *International Political Science Review*, 21 (4): 425-439.
- Holmberg, S. (1999). Down and down we go: Political trust in Sweden, in: Norris, P. (ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*. Oxford: Oxford University, pp. 103-122.
- Hooghe, M. (2011). Why there is basically only one form of political trust. *British Journal of Politics and International Relations*, 13 (2): 269 -275.
- Hooghe, M., Marien, S. & Pauwels, T. (2011). Where do distrusting voters turn if there is no viable exit or voice option? The impact of political trust on electoral behaviour in the Belgian regional elections of June 2009. *Government and Opposition*, 46 (2): 245-273.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R., Basáñez, M., Díez-Medrano, J., Halman, L. & Luijckx, R. (2004). *Human Beliefs and Values: A Cross-Cultural Sourcebook Based on the 1999-2002 Values Surveys*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Inglehart, R. & Norris, P. (2000). The developmental theory of the gender gap: women and men's voting behavior in global perspective. *International Political Science Review*, 21 (4): 441-463.
- Inglehart, R. & Rabier, J. (1986). Political realignment in advanced industrial society: From class-based politics to quality-of-life politics. *Government and Opposition*, 21 (4): 456-479.
- Kaase, M. (1999). Interpersonal trust, political trust and non-institutionalized political participation in Western Europe. *West European Politics*, 22 (3): 1-21.
- Katz, R.S. & Mair, P. (1995). Changing models of party organization and party democracy: the emergence of the cartel party. *Party Politics*, 1 (1): 5-28.
- Keele, L. (2007). Social capital and the dynamics of trust in government. *American Journal of Political Science*, 51 (2): 241-254.
- Korsten, A. & De Goede, P. (2007). *Dalend Vertrouwen in de (Rijks)overheid (2000-2005): Verklaringen op een Rij*. Prepared for The Netherlands Institute of Government (NIG) fourth annual work conference. University of Tilburg, the Netherlands.

- Kloosterman, R., Linssen, R. & Schmeets, H. (2010). *Relatief Veel Nederlanders Hebben Vertrouwen in Medemens en Instituties*. <http://www.cbs.nl>, geraadpleegd op 12-05-2012.
- La Due Lake, R. & Huckfeldt, R. (1998). Social capital, social networks and political participation. *Political Psychology*, 19 (3): 567-584.
- Leigh, A. (2006). Trust, inequality and ethnic heterogeneity. *Economic Record*, 82 (258): 268-280.
- Levi, M. & Stoker, L. (2000). Political trust and trustworthiness. *Annual Review of Political Science*, 3 (1): 475-507.
- Luengo, O.G. & Maurer, M. (2009). A virtuous circle for all? Media exposure and political trust in Europe. *Confines*, 5/9: 39-48.
- Mair, P. (1994). Party organizations: from civil society to the state, in Katz, R.S & Mair, P. (eds), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Europe*. London: Sage.
- Mair, P. (2006). Ruling the void: the hollowing of Western democracy. *New Left Review*, 42: 25-51.
- Marien, S. (2008). *Trends and Gender Differences in Political Participation and Political Trust: A Comparative Analysis*. PartiRep working paper. Brussel, januari 2008.
- Marien, S. & Hooghe, M. (2011). *The Effect of Declining Levels of Political Trust on the Governability of Liberal Democracies*. Paper gepresenteerd tijdens de 61^e jaarlijkse conferentie van de Political Studies Association. London, 19-21 april 2011.
- Middendorp, C. (1992). Left-right self-identification and (post)materialism in the ideological space; their effect on the vote in the Netherlands. *Electoral Studies*, 11 (3): 249-260.
- Miller, A. & Listhaug, L. (1990). Political parties and confidence in government: A comparison of Norway, Sweden and the United States. *British Journal of Political Science*, 29: 357-386.
- Mutz, D. and Reeves, B. (2005). The new videomalaise: Effects of televised incivility on political trust. *American Political Science Review*, 99 (1): 1-15.
- Newton, K. (1999). Politics and the news media: Mobilization or media malaise? *British Journal of Political Science*, 29: 577-99.
- Newton, K. (2001). Trust, social capital, civil society, and democracy. *International Political Science Review*, 22 (2): 201-214.
- Newton, K. (2006). May the weak force be with you: The power of the mass media in modern politics. *European Journal of Political Research*, 45: 209-34.
- Pharr, S.J., Putnam, R.D. & Dalton, R.J. (2000). A quarter-century of declining confidence. *Journal of Democracy*, 11 (2): 5-25.
- Putnam, R.D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6 (1): 65-78.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Robinson, M.J. (1976). Public affairs television and the growth of political malaise: The case of "the selling of the Pentagon". *American Political Science Review*, 70 (2): 409-432.

- Schmeets, H. & Linssen, R. (2012). *Vertrouwen in medemens neemt gestaag toe*. <http://www.cbs.nl>, geraadpleegd op 29-02-2012.
- Schoon, I. & Cheng, H. (2011). Determinants of political trust: A lifetime learning model. *Developmental Psychology*, 47 (3): 619-631.
- Schyns, P. & Koop, C. (2010). Political distrust and social capital in Europe and the USA. *Social Indicators Research*, 96 (1): 145-167.
- Schyns, P., Nuus, M. & Dekker, H. (2004). *A Conceptual and Empirical Evaluation of Political Cynicism*. Paper gepresenteerd tijdens het Politicologenetmaal 2004. Antwerpen, 27-28 mei 2004.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2005). *De sociale staat van Nederland 2005*. Den Haag: SCP.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2007). *De sociale staat van Nederland 2007*. Den Haag: SCP.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2011). *De sociale staat van Nederland 2011*. Den Haag: SCP.
- Sztompka, P. 1999. *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stichting Kijkonderzoek (2011). *SKO Jaarverslag 2010*. Amstelveen: SKO.
- Stichting Kijkonderzoek (2005). *SKO Jaarverslag 2004*. Amstelveen: SKO.
- Todosijevic, B., Aarts, K. & van der Kaap, H. (2010). *Dutch Parliamentary Election Studies: Cumulative Dataset, 1971-2006*. Den Haag: DANS.
- Torcal, M. & Montero, J.R. (2006). *Political Disaffection in Contemporary Democracies: Social Capital, Institutions, and Politics*. New York: Routledge.
- Uslaner, E.M. (1999). Democracy and social capital, in: Warren, M. (ed.). *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van der Brug, W. & Van Praag, P. (2007). Erosion of political trust in the Netherlands: Structural or temporarily? A research note. *Acta Politica*, 42: 443-458.
- Wolin, S.S. (2008). *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton: University of Princeton Press.
- Woolcock, M. (1998). Social capital and economic development: Towards a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 27 (2): 151-208.
- Zmerli, S. & Hooghe, M. (Eds.) (2011). *Political Trust: Why Context Matters*. Colchester: ECPR Press.